

Accepted final manuscript/julkaistavaksi hyväksytty, kustantajalle toimitettu käsikirjoitus.

Kolehmainen, Leena 2020: Menneen monikielisyyden jälkiä nykyisyydessä: Varkauden hautausmaiden kielimaisemaa. [Traces of Past Multilingualism: The Cemeteries of Varkaus as Linguistic Landscapes.] In/teoksessa: *Ääniä idästä. Näkökulmia Itä-Suomen monikielisyyteen*. [Voices from the East: Multilingualism in Eastern Finland.] Eds./toim. Leena Kolehmainen, Helka Riionheimo & Milla Uusitupa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 270–315.

Menneen monikielisyyden jälkiä nykyisyydessä: Varkauden hautausmaiden kielimaisemaa

Leena Kolehmainen

<https://orcid.org/0000-0003-2746-7201>

1 Johdanto

Hautausmaita kuvataan ikkunoiksi paikkakuntiansa historiaan.¹ Hautausmaat ovat “museoiden ohella tärkeimpiä muistin näyttämöitä ja kotipaikkatietouden kulmakiviä” (Knapas 2015: 13) ja ”kuuluvat paikkakuntiansa arvokkaimpiin kulttuuriympäristöihin” (Lempa, Palo & Tuominen 2015: 22). Hautausmaita voitaisiinkin luonnehtia paikkakuntiansa miniatyyreiksi, joissa eri yhteiskunta- ja ikäluokkia, sukupuolia ja taustoja edustavien vainajien hautamuistomerkit kohtaavat ja välittävät kuvaa paikkakunnan menneisyydestä ja sen kehitykseen vaikuttaneista henkilöistä. Usein korostetaan, että hautausmaat eivät ole vain vainajia varten, vaan ennen kaikkea eläville perustettuja paikkoja, joissa muistellaan eri aikoina poisnukkuneita heille pystytettyjen muistomerkkien äärellä (ks. esim. Lempiäinen 1990: 19; Aaltonen, Palo, Rimpiläinen, Rintala, Ruotsalo & Särkiö 2005: 146). Hautamuistomerkkeihin onkin tallentunut tietoa sekä vainajista että eri aikoina vallinneista

¹ Kiitän lämpimästi Varkauden ev.-lut. seurakunnan puutarhuri Seija Kotilaista ja toimistos sihteeri Merja Määttä heiltä saamastani avusta tämän tutkimuksen alkuvaiheissa sekä Varkaus-opas Katriina Niemistä, joka on jakanut kanssani tietojaan Varkauden hautausmaista ja menneistä vaikuttajista.

muistamisen tavoista. Lisäksi hautamuistomerkit informoivat ohikulkijaa paikkakunnan kielistä: suppeimmillaan hautamuistomerkkiin on kirjattu vainajan nimi ja mahdollisesti hänen synnyin- ja kuolinaikansa, mutta varsinkin aikaisemmin hautamuistomerkit saattoivat sisältää muutakin tekstiä ja tietoa vainajasta. Yksityisten ihmisten, vainajien omaisten ja eri yhteisöjen pystyttämien hautamuistomerkkien tekstien kielet vaihtelevat ja seuraavat paikkakunnalla eläneiden puhujien ja puhujaryhmien historiaa. Hautausmaat muodostavatkin siten omanlaisensa kielimaiseman – julkisen paikan, jossa yhteisön kieliä on visuaalisesti näkyvissä.

Keskityn tässä kirjoituksessa Varkauden kolmeen vanhimpaan hautausmaahan, jotka on perustettu 1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alussa, ja tarkastelen niiden hautamuistomerkkien tekstejä ja kielivalintoja. Tavoitteenani on ensinnäkin kuvata, millaisen kielimaiseman hautausmaa muodostaa. Hautausmaalla mennyt ja nykyaika kohtaavat: hautamuistomerkkien tekstit sisältävät jälkiä ja ajallisia kerrostumia eri vuosisadoilta, vuosikymmeniltä ja nykyisyydestä, ja hautausmaa avaa siten uusia näkökulmia kielimaisematutkimukseen. Toisaalta pohdin sitä, mitä hautamuistomerkkien tekstit ja kielet kertovat paikkakunnasta, sen kielistä ja sen monikielisyydestä. Varkaudessa monikielisyys liittyy kaupungin teollisuuden leimaamaan historiaan. Teollisuus on syntyhetkistään lähtien tarvinnut asiantuntijoita ja työntekijöitä, ja teollisuuden aiheuttama työperäinen muuttoliike on keskeinen varkautealaisen kieliyhteisön monikielisyysvaikutuksen tekijä. Työn perässä Varkauteen muuttaneiden mukana paikkakunnalle saapuivat näiden henkilöiden ja heidän perheittensä kielet ja murteet. Toinen keskeinen tutkimuskysymys tässä kirjoituksessa on siten se, millaisia jälkiä monikielisyys on jättänyt Varkauden vanhimmille hautausmaille ja mitä hautamuistomerkkien teksteistä ja kielivalinnoista on mahdollista päätellä yhteisön tai vainajien kielistä.

Monikielisyys on moninainen ilmiö ja kattaa kieltenvälisen variaation lisäksi vaihtelun kielen, sen murteiden ja sen muiden varieteettien välillä. Vaihtelu, joka koskee myös kielimaisemaa ja siinä esiintyvää kirjoitusta, kertoo meille kirjoittajasta ja hänen kielellisistä resursseistaan. Tämän artikkelin hautausmaa-aineistossa muualta Varkauteen muuttaneiden kielten rinnalla esiin nousee myös suomen kielen sisäistä vaihtelua, puhutun kielen piirteitä sekä ei-standardinmukaisia ortografisia ratkaisuja.

Tämä kirjoitus on osa laajempaa tutkimusta, jossa tarkastellaan suomalaisen teollisuuden kielellisiä kulttuurivaikutuksia. Artikkelissa hyödynnetty hautausmaa-aineisto kuuluu siten isompaan aineistokokonaisuuteen, jota se täydentää omilla erityispiirteillään.

Artikkeli on jäsennetty seuraavasti. Luku 2 taustoittaa kielimaisematutkimusta, ja siinä kuvataan myös aikaisempaa hautausmaiden kielimaisemaa koskevaa tutkimusta. Luvussa 3 esittelen Varkauden historiaa ja luvussa 4 tutkitut Varkauden hautausmaat. Luvussa 5 analysoin Varkauden hautausmaiden kielimaisemaa numeeristen taulukoiden ja hautamuistomerkkien tekstejä havainnollistavien esimerkkien avulla. Keskeisiä kuvattavia asioita ovat hautamuistomerkkien kielet ja tekstit eri aikoina sekä kysymys siitä, kenen kieli ja ääni hautamuistomerkkien teksteissä ovat näkyvissä. Viimeinen luku 6 kokoaa yhteen analyysin keskeisiä tuloksia.

2 Kielet maisemassa

Kielimaisematutkimus, joka on varsin nuori sosiolingvistiikan tutkimussuuntaus, on pääosin kiinnostunut kielestä visuaalisena, kirjoitetun kielen ilmiönä ja sen esiintymistä erilaisissa julkisissa paikoissa. Suuntauksen lähtökohtana pidetään Rodrigue Landryn ja Richard Y. Bourhisin (1997) artikkelia, jossa termi *kielimaisema* (*linguistic landscape*) esiteltiin ja määriteltiin kielten näkyvyydeksi tietyn alueen julkisissa paikoissa. Saksankielisessä tutkimuksessa rinnalla esiintyy termi *visuaalinen monikielisyys* (*visuelle Mehrsprachigkeit*, ks. esim. Cindark & Ziegler 2016), joka kuvaa tutkijoiden kiinnostuksen kohteita mielestäni varsin osuvasti: keskiössä on eri kielten visuaalinen, näköaistin avulla havaittava kirjoitettu läsnäolo tiettyinä aikoina tietyssä paikassa. Tavoitteena kielimaisematutkimuksessa on kuvata esimerkiksi yhteisön kielten ja niiden puhujien välisiä (valta)suhteita, kontakteja ja mahdollisia konfliktejakin. Tarkasteltavana voivat olla myös kielimaisemassa näkymättömät yhteisön kielet ja vastattavana kysymys, mistä kielen puuttuminen kielimaisemasta kertoo.

(Katsauksen kielimaisematutkimukseen luovat esim. Spolsky 2009 ja Ben-Rafael, Shohamy & Barni 2010.)

Kielimaisematutkimuksen keskeistä menetelmää voidaan luonnehtia kameramenetelmäksi. Tutkija liikkuu rajaamassaan ympäristössä kameran kanssa ja valokuvaa näkemänsä kielelliset merkit ja viestit, jotka esiintyvät esimerkiksi erilaisissa kylteissä, julisteissa tai sähköisissä valomainoksissa. Tutkimuksessa ovat tähän mennessä korostuneet synkroninen näkökulma, urbaanit ympäristöt ja kysymys, mitä kielimaisemasta voi päätellä yhteisön kielistä ja sen jäsenten kielellisistä käytänneistä ja kieliasenteista valokuvaushetkellä (ks. myös Pavlenko 2010 ja Pavlenko & Mullen 2015).

Kielimaisema ei ole kuitenkaan yksinomaan nyky-yhteiskunnan ilmiö. Florian Coulmasin (2009) analysoimat muinaiset muistomerkit ja monumentit kuten Rosettan kivi (196 eaa.) ja Hammurabin lakien kivipaasi (1700 eaa.), Aneta Pavlenkon ja Alex Mullenin (2015) esimerkit Rooman valtakunnan julkisten rakennusten seinä- ja piirtokirjoituksista sekä Pavlenkon (2010) moninainen historiallinen aineisto mm. vanhojen kirkonkellojen, freskojen, kolikoiden, miekkojen terien, kypärien ja sinettien teksteistä nostavat esiin historiasta nykyisyyteen säilyneitä jälkiä visuaalisesta monikielisydestä. Pavlenko ja Mullen (2015: 117) ehdottavatkin, että diakronisessa tutkimuksessa tulisi kuvata saman paikan kielimaisemaa eri aikoina ja siinä mahdollisesti tapahtuneita muutoksia.

Menneisyyteen on kuitenkin mahdollista kurkottaa myös toisin keinoin, sillä samaan nykymaisemaan on voinut tallentua jälkiä eri ajanjaksoilta. Tätä mahdollisuutta seurataan tässä kirjoituksessa, jonka aineiston hautamuistomerkit sisältävät tietoa Varkaudessa eri aikoina vaikuttaneista ja eläneistä henkilöistä. Tutkittavat Varkauden hautausmaat, jotka on perustettu 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa ja joihin on haudattu uusia vainajia perustamisajankohdasta nykyaikaan, näyttäytyvät siten paikkoina, joissa on ajallisia kerroksia, hautoja ja hautamuistomerkkejä eri vuosisadoilta ja vuosikymmeniltä.

Julkisten paikkojen kielimaisemaa on tähän mennessä kuvattu erityisesti urbaaneissa kaupunkitiloissa, esimerkiksi suurkaupunkien metroasemilla (Backhaus 2006) ja ostoskaduilla (Edelman 2009), mutta myös ruraalimpien ja perifeerisempien ympäristöjen julkisia paikkoja on tutkittu (Alanen 2012). Julkisiin paikkoihin lukeutuvat myös

hautausmaat, vaikka ne saatetaankin kokea tavallisesta arjesta erillisiksi paikoiksi, kuten Francis, Kellaher ja Neophytou (2005: 3) tutkimuksessaan Lontoon hautausmaista korostavat. Hautausmaiden ja hautamuistomerkkien kielivalintoja ja kielellisiä käytänteitä on aikaisemmin tarkasteltu tutkimuksissa, joiden yhteinen nimittäjä on muuttoliike.

Eurooppalaisia kulttuuriympäristöjä kuvataan Pavlenkon (2010) ja Francisin ym. (2005) tutkimuksissa. Pavlenko (2010) tarkastelee Kiovan vanhimman hautausmaan hautamuistomerkkien tekstien ja kielten avulla paikkakunnan mennyttä kielitilannetta eri aikoina (venäjää, hepreaa, puolaa, ukrainaa). Francisin ym. (2005) tutkimus puolestaan keskittyy Lontoon hautausmaihin, joihin on tallentunut jälkiä eri maahanmuuttajayhteisöjen kielistä (arabiaa, hepreaa, englantia, iiriä) ja joissa omaiset hautamuistomerkkien kielivalintojen avulla vaalivat vainajan etnistä identiteettiä (ks. erityisesti mts. 108–109, 134, 188–189).

Eurooppalaisen muuttoliikkeen jättämät jäljet Yhdysvalloissa sijaitseviin hautausmaihin ovat Thomas Gravesin (1983, 1988), Eva Eckertin (1998), Aurelija Tamosiunaiten (2012) ja Kara VanDamin (2007) tutkimusten aiheena. Graves (1983, 1988) kuvaa Pennsylvanian saksalaisten maahanmuuttajien hautausmaalla hautamuistomerkkien tekstien kielen vähittäistä muuttumista yksikielisistä saksankielisistä kaksikielisten saksa–englanti-hautamuistomerkkien kautta yksikieliseksi englanninkieliseksi (aineistoesimerkit ajanjaksolta 1740–1920). Eckert (1998) taas tarkastelee tšekkiläisille maahanmuuttajille perustettua hautausmaata Texasissa sijaitsevassa Prahassa. Analysoiduissa hautamuistomerkeissä (1860–1980) tšekin käyttö jatkuu, mutta kieli muuttuu vähitellen ja heijastelee uusien sukupolvien assimiloitumista ympäröivään englanninkieliseen yhteisöön.

Hautamuistomerkkien teksteissä näkyy suvun perintökielen (*heritage language*) vähittäinen unohtuminen ja englannin kielen vaikutus. Myös Tamosiunaiten (2012) tutkimuksessa, jossa kuvataan monikielisyttä 1900-luvun alussa liettualaisille maahanmuuttajille perustetuilla hautausmailla Chicagossa (englantia, liettuaa, puolaa ja latinaa), hautamuistomerkkien kieli- ja ortografisten valintojen todetaan heijastavan maahanmuuttajasukupolvien vähittäistä sulautumista yhdysvaltalaiseen englanninkieliseen yhteisöön. VanDam (2007) puolestaan tutkii Hollannista Yhdysvaltoihin muuttaneiden kielivalintoja hautamuistomerkeissä (hollantia, englantia ja kaksikielisiä hollanti–englanti hautamuistomerkkejä). Kielivalintoihin

ovat VanDamin mukaan osin vaikuttaneet poliittiset ja uskonnolliset olosuhteet, jotka ovat väliaikaisesti leimanneet hollannin ja kadottaneet sen hautamuistomerkeistä. Osin hollanti on kuitenkin myös jatkanut esiintymistään, vaikka kieliyhteisö olikin jo vaihtanut englantiin. VanDamin mukaan perintökieli hautamuistomerkeissä ilmentääkin puhujien ja vainajien etnisyyttä.

Hautausmaamaisemaa on tutkinut myös Piller (2016) teoksessaan *Linguistic diversity and social justice*, joka sisältää kuvauksen Teheranin katolisen hautausmaan monikielisydestä. Pillerin tutkimus hautausmaa ilmentää kansallisvaltiotyypistä kieli-ideologiaa, sillä hautausmaa on jaettu alueisiin vainajien kansallisuuden ja kielten mukaan. Puolalaisten, ranskalaisten, italialaisten ja saksalaisten maahanmuuttajien haudat muistomerkkeineen sijaitsevat omilla alueillaan ja toisistaan erotettuina. Vainajien monikielinen elämä ei ole jättänyt jälkiä hautamuistomerkkeihin, joiden tekstit ovat yksikielisiä ja vainajan perintökielellä.

Suomalaisten hautausmaiden monikielisyyttä on dokumentoitu erilaisiin julkaisuihin. Sitä ei ole tietääkseni kuitenkaan analysoitu kielimaisematutkimuksen näkökulmasta. (Ks. esim. Hiittisestä Ekman 1965, Jyväskylältä Fredrikson 1989, Kuopiosta Rieki, Marin & Lukkarinen 2011 sekä Viipurista Repo 2011.)

3 Varkaus, teollistumisen aiheuttama muuttoliike ja muuttoliikkeen mukanaan tuomat kielet

Tutkimani hautausmaat sijaitsevat Varkaudessa, joka on itäsuomalainen pikkukaupunki (asukkaita 2018 n. 21 000). Pienuudestaan huolimatta se on kansainvälisen suurteollisuuden paikkakunta. Varkauden historiaa on tutkittu runsaasti, mutta ei kielinäkökulmasta. (Keskeisiä lähteitä ovat esim. Itkonen 2004, Itkonen 2008, Itkonen & Nevala 2012, Moilanen 1991, Nevala 2003 ja Soikkanen 1963.)

Varkauden kielitilanteen kannalta ratkaisevia seikkoja on kaksi. Yhtäältä kaupungin sijainti Itä-Suomessa määrittelee paikkakunnan lähtökohdiltaan suomenkieliseksi. Toisaalta Varkauden syntyhistoriaa ja kehittymistä nykyisenlaiseksi kansainvälisen suurteollisuuden paikkakunnaksi leimaa muuttoliike ja sen mukanaan tuoma paikkakunnan monikielistyminen. Merkkipaaluna Varkauden historiassa pidetään koskien äärelle 1800-luvun alussa syntyneitä teollisuutta, joka houkutteli paikkakunnalle asiantuntijoita ja työntekijöitä. Työvoiman kysyntä loi eri aikoina volyymeiltään vaihtelevan muuttoliikkeen, jonka mukana Varkauteen tultiin eri suunnista töihin, opiskelemaan, asumaan ja elämään. Muuttoliikkeen mukana Varkauteen saapuivat myös muuttajien kielet ja murteet. Keskeisiä vuosilukuja Varkauden ja sen teollisuuden historiassa ovat seuraavat:

- 1815, jolloin elimäkeläinen Carl Gustaf Wrede sai senaatilta luvan perustaa ruukin Varkauteen,
- 1909, jolloin noormarkkulainen Walter Ahlström osti ruukin, alkoi investoida siihen runsaasti ja kehittää sitä ja paikkakuntaa voimakkaasti,
- 1888–1929, jolloin Lehtoniemen alueella toimi ruukista itsenäistynyt konepaja, telakka ja oma teollinen yhdyskuntansa,
- 1929 ja 1962, jolloin Varkaus itsenäistyi emopitäjistään Joroisista ja Leppävirrasta ensin kauppalaksi ja myöhemmin kaupungiksi, sekä
- 1987, jolloin Varkauden paperitehdas ja muu metsäteollisuus myytiin perheyhtiö Ahlströmiltä Enso-Gutzeit Oy:lle (nykyinen omistaja: Stora Enso).

Havainnollistan seuraavassa teollistumisen eri aikoina aiheuttamaa muuttoliikettä lähdekirjallisuudessa saatavilla olevien tilastojen avulla. Taulukko 1 kuvaa Varkauden väkiluvun kasvua 1850-luvulta aina 1980-luvulle ja sen jälkeen alkanutta asukasmäärän hiipumista. Väestön kasvu Varkauden historiassa johtuu pääosin työperäisestä muuttoliikkeestä ja muuttovoitosta eikä syntyvyydestä: Varkaudessa teollisuus pystyi 1980-luvulle saakka tarjoamaan työtä ja toimeentulon (vrt. Soikkanen 1963: 283, 292–293; Nevala 2003: 27). Teollisuuden kehitykseen kietoutui kaupungistuminen ja kaupungin kasvaminen, jotka myös houkuttelivat uutta väkeä paikkakunnalle. Muuttoliikkeen lisäksi Varkauden kauppalan perustamisen yhteydessä tapahtuneet alueliitokset 1930-luvulla (Soikkanen

1963: 311) ja kuntaliitos 2000-luvulla ovat kasvattaneet Varkauden väkilukua. 2000-luvulla asukasmäärä on kuitenkin pienentynyt kuntaliitoksesta huolimatta.

Taulukko 1. Varkauden väkiluvun kehitys 1850–2018. Lähteet: Soikkanen (1963: 309–310), Suomen tilastollinen vuosikirja 2014 ja Tilastokeskus 2018.

Vuosi	Väkiluku	Vuosi	Väkiluku
1850	1 107	1940	12 412
1860	1 161	1950	17 656
1870	1 578	1960	21 652
1880	1 892	1970	26 181
1890	2 110	1980	26 554
1900	2 546	1990	26 428
1910	3 407	2000	24 890
1920	4 715	2010	22 777
1930	8 548	2018	20 829

Taulukosta 1 käy ilmi, että väestönkehitys oli 1800-luvulla varsin maltillista. 1900-luvun alussa kasvu kiihtyi niin, että väkiluku tuplaantui vuoteen 1920 tultaessa. Tehtaiden siirtyminen Ahlströmin omistukseen 1909 sekä siihen liittyvä tehdastoiminnan voimakas kehittäminen ja investoinnit aiheuttivat työvoimatarpeen ja näkyvät kasvavassa väkiluvussa. Väkiluvun tasaisen voimakas kasvu jatkui 1980-luvulle saakka, mistä alkaen teollisuustyön rakenteellinen muutos on aiheuttanut väestön vähenemistä. Varkauden väestökehitys on siten 1800-luvulta saakka ollut työperäisen muuttoliikkeen kyllästämä – varkautealaisista suuren osan juuret ovat alun perin muualla. Soikkanen (1963: 298) kuvaakin Varkautta ”sulatusuuniksi suomalaisissa puitteissa” ja nostaa eksplisiittisesti esille Varkauteen muilta alueilta saapuneet suomen kielen murteet (mts. 304). Samaan aikaan on ollut kuitenkin myös päinvastaista muuttoliikettä, ja Varkaudesta on koko sen historian ajan muutettu pois. Esimerkiksi paikkakunnalle tehtaan työtehtäviin ja rakennustöihin saapuneet henkilöt perheineen ovat työn loputtua voineet siirtyä seuraavalle paikkakunnalle. (Mts. 293–297.)

Mistä Varkauteen on sitten tultu töihin? Tätä kuvaa seuraava taulukko 2, jossa on yhdistelty Soikkasen (1963: 299) Varkauden historiassa esittämiä tietoja. Muuttajat olivat 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa erityisesti emopitäjistä Joroisista ja Leppävirralta sekä ympäröivän Itä-Suomen alueelta. Nevalan (2003: 27–28) tulkinnan mukaan Varkaus näyttäytyi silloin houkuttelevana vaihtoehtona erityisesti lähialueiden maaseudun tilattomalle väestölle. Teollisuuden voimakas kehittyminen 1910-luvulta alkaen alkoi vetää puoleensa väkeä entistä kauempaa. Varkauden vetovoima ulottui siten yhä laajemmalle alueelle Itä-Suomessa ja vähitellen myös muuhun Suomeen. (Soikkanen 1963: 299–300.)

Taulukko 2. Varkauteen muuttaneiden lähtöpaikkakunnat 1866–1950 (Soikkanen 1963: 299).

	Leppävirta	Joroinen	Muu Kuopion ja Mikkelin lääni (ml. Pohjois-Karjala) ²	Muu Suomi
1866–1870	29	20	26	38
1871–1880	216	113	141	137
1881–1890	115	23	89	110
1891–1900	126	50	108	73
1901–1910	218	88	176	111
1911–1920	201	109	556	659
1921–1930	606	276	809	600
1931–1940	1 473	630	2 719	2 989
1941–1950	907	420	2 155	4 965

Muualta Suomesta Varkauteen on tultu sekä maaseudulta että kaupungeista. Kaupungeista tärkeimmät ovat Viipuri ja Helsinki – Viipurin rooli muuttui tietenkin sotien jälkeen. Helsinki lähtöpaikkakuntana taas selittyy mm. koulutuksen kautta: teollisuuden asiantuntijatehtävät edellyttivät alan koulutusta, jota 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä – ennen koko maan kattavan yliopisto- ja korkeakouluverkoston luomista – oli saatavilla erityisesti Helsingissä. (Ks. Soikkanen 1964: 302.) Kehittyneet liikenneyhteydet ja -välineet edistivät muuttamista niin, että Varkauteen on lopulta tultu kaikkialta Suomesta (mt. 304).

² Soikkanen (1963: 299–300) kuvaa kehitystä Itä-Suomessa entisten Mikkelin ja Kuopion läänien avulla. Jälkimmäiseen lukeutui tarkasteluajankohtana Joensuu ympäristökuntineen.

Se, että useat tehtaan johtohenkilöt, hierarkian ylimmät asiantuntijat ja virkailijat olivat ruotsinkielisiä, viittaa siihen, että he – mahdollisine perheineen – tulivat Suomen ruotsinkielisiltä alueilta. Nevalan (2003: 28) mukaan muuttotilastot heijastavat Varkauden väestörakenteen perusteellista muuttumista 1910-luvulta alkaen savolaisesta ruukkiyhdykunnasta teollisuuspaikkakunnaksi, joka rekrytoi asiantuntijoita ja työväkeä eri puolilta maata.

Edellä esitellyissä muuttotilastoissa näkyy liike Suomen sisällä, mutta ei ulkomailta Varkauteen. Ulkomailta onkin muutettu Soikkasen (1963: 304) mukaan Varkauteen vain harvoin. Lähtöpaikkakuntia ovat hänen mukaansa Tukholma ja Pietari. Toisaalla Soikkasen (1963: 343) historiassa kuitenkin mainitaan Ruotsin ruukeilta Varkauteen siirtyneet ammattimiehet, jotka ovat siten jääneet edeltävien muuttotilastojen ulottumattomiin. Heidän lukumääräänsä Soikkanen ei ilmaise täsmällisesti. Tilastoissa ei näy myöskään teollisuuden määräaikaisten tehtävien aiheuttama muuttoliike, esimerkiksi teknisten investointien kuten paperikoneiden mukana Saksasta Varkauteen saapuneiden koneiden rakennus-, asennus- ja käyttöönottomiehistöt mahdollisine perheineen. Isojen teollisuuskoneiden rakentaminen, asennus ja käyttöönotto olivat vuodesta kahteenkin kestäviä työkomennuksia (vrt. esim. Schybergson 1992: 173, 175). 1920-luvulla rakennettujen paperikoneiden saksalaisista asentajista tiedetään, että useat jäivät tehtaan palvelukseen ja Varkauteen mutta joutuivat toisen maailmansodan puhjetessa palaamaan Saksaan asepalvelukseen. Osa heistä palasi sodan jälkeen Varkauteen. (Soikkanen 1963: 163.) Muiden koneiden rakentajista ja asentajista Soikkasen (mt.) historia ei kerro. Tämä tilastoissa piiloon jäänyt työperäinen muuttoliike kielivaikutuksineen on tutkimuksessa pitkälti vielä kuvaamatta.

Muuttoliike heijastuu kielitilastoihin. Kieliä on alettu tilastoida kunnittain 1880-luvulla, eli siitä saakka on tietoa myös suomen- ja ruotsinkielisten puhujien määristä Varkaudessa. Taulukko 3 kuvaa Varkauden kielitilannetta olemassa olevien tilastojen valossa eri vuosikymmeninä. Vuoteen 1930 saakka taulukon tiedot koskevat Varkauden ruukkiseurakuntaa, ei koko nykyisen Varkauden aluetta ja sen silloisia asukkaita, joista osa kuului ruukkiseurakunnan sijaan Joroisten tai Leppävirran seurakuntaan tai joista osa ei ollut

kirjoilla missään seurakunnassa. Sen jälkeiset tiedot koskevat Varkauden kauppala ja kaupunkia.

Taulukko 3. Varkauden kielet tilastojen mukaan 1882–2018. Lähteet: Suomenmaan tilastollinen vuosikirja 1879–, Suomen tilastollinen vuosikirja 1910–1972 ja Tilastokeskus 2018.

	Suomenkielisiä	Ruotsinkielisiä	Muunkielisiä
1882	850	63	
1890	830	63	
1900	967	19	
1910	1 070	9	
1920	1 878	40	
1930	3 650	36	
1940	12 732	92	
1950	17 375	242	
1960	21 919	261	
1970	23 769	136	
1980	26 412	112	30
1990	26 307	63	58
2000	24 651	49	190
2010	22 270	51	456
2018	20 127	51	659

Taulukko 3 tekee suomen rinnalla näkyväksi ruotsin kielen, jonka puhujia on Varkaudessa ollut eniten 1950- ja 1960-luvuilla. Kielentutkimuksessa Varkaus onkin luettu ruotsinkielisten kielisaarekkeiden joukkoon (Kotkan, Porin, Tampereen, Oulun, Kauttuan, Kuusankosken ja Hyvinkään rinnalla) (ks. esim. Oker-Blom ym. 2001; Lönnroth 2011; Henricson 2013; Kingelin-Orrenmaa 2019). Termi viittaa virallisesti suomenkieliseen kuntaan, jossa on ruotsinkielinen vähemmistö ja tälle tarjolla erillisiä palveluita. Mukana taulukossa 3 on kontrastin vuoksi tietoa viime vuosikymmeniin saakka. Muunkielisistä puhujista on täsmällistä tilastotietoa kielittäin vasta 1980-luvulta alkaen, joten heidän osuuttaan aikaisemmilta ajoilta ei tunneta Varkaudessakaan. Heidän määränsä on 1990-luvulta nopeasti kasvanut koko Suomessa (ks. esim. Karlsson 2017). Varkaudessa näitä muita kieliä

vuonna 2018 olivat englantia, kiina, puola, saksa, thai, turkki, venäjä, vietnam ja viro. Puhujamääriltään näistä erottuvat venäjä ja kiina.

Kielitilastoihin dokumentoidaan vain yksi puhujan kieli, puhujan tai perheenjäsenen ilmoittama äidinkieli. Yksilöllinen monikielisyys ja puhujien kaikki muut kielet jäävät näkymättömiin. (Kielten tilastoinnista ks. Latomaa 2012.) Tilastoilta piiloon jää luonnollisesti myös kaikki muu puhujien hankkima kieliosaaminen kuten esimerkiksi varkautelaisten teollisuusasiantuntijoiden kieliopinnot, ulkomaiset opintomatkat tai ulkomaiset opinnot Tanskassa, Saksassa, Yhdysvalloissa ja Englannissa (ks. esim. Soikkanen 1963: 138, 172; Nissinen 2015).

Teollisuuden aiheuttaman työperäisen muuttoliikkeen mukanaan tuoma monikielisyys on vaikuttanut monella tapaa Varkauden historiaan, vaikka sitä ei ole tähän mennessä juuri tutkittu. Esimerkiksi Varkauden evankelis-luterilaisessa seurakunnassa (1932–) sekä suomi että ruotsi ovat olleet tärkeitä kieliä – seurakunta oli vuoteen 1999 saakka kaksikielinen. Teollistumisen aiheuttaman monikielisyyden jättämiä muita jälkiä ovat esimerkiksi Varkauteen vuonna 1919 perustettu ruotsinkielinen koulu, jonka satavuotinen historia päättyi vuonna 2019, ja hautausmaiden kielimaisema, jota tarkastellaan tässä kirjoituksessa.

4 Kuvattavat Varkauden hautausmaat

Tämän tutkimuksen aineisto koostuu digitaalisista valokuvista, jotka on otettu Varkauden kolmen vanhimman hautausmaan hautamuistomerkeistä. Sain kuvat tutkimuskäyttöön Varkauden evankelis-luterilaiselta seurakunnalta, joka on valokuvannut kyseisten hautausmaiden kaikki hautamuistomerkit vuosina 2009–2011. Aineisto koostuu yhteensä 3 396 valokuvasta – samasta hautamuistomerkestä saattaa tosin olla mukana useitakin kuvia. Hautamuistomerkkejä valokuva-aineistossa on yhteensä 933. Apuna analyysissä käytän itse ottamiani valokuvia kaikilta kolmelta hautausmaalta ja Varkauden evankelis-

luterilaiselta seurakunnalta tutkimuskäyttöön saamiani vainajaluetteloita (2015), jotka sisältävät tietoa hautausmaille haudatuista henkilöistä. Taulukko 4 jäljempänä havainnollistaa tutkittavien hautausmaiden kokoeroja ja kokoaa yhteen numeerista tietoa hautausmaista.

Kaikki tutkimani hautausmaat ovat Varkauden evankelis-luterilaisen seurakunnan ylläpitämiä. Ne on alun perin perustettu kauas kirkon ja asutuksen välittömästä läheisyydestä, mutta kaupungin kasvaessa ne ovat vähitellen limittyneet asutukseen ja kaupungin muuhun rakennuskantaan. Kaikille kolmelle hautausmaalle on haudattu sekä paikkakunnan silmäätekeviä henkilöitä että ns. tavallisia ihmisiä eli eri ammatteja edustavia henkilöitä ja lapsia. Koska tarkasteltavana on vain kolme Varkauden hautausmaata, eivät ne ja niiden hautamuistomerkit muodosta kattavaa läpileikkausta Varkauden väestöön.

Tutkimani kolme hautausmaata ovat seuraavat:³

1) Pirtinniemen hautausmaa,⁴ joka on Varkauden vanhin, historiallinen hautausmaa. Hautaaminen aloitettiin jo 1700-luvulla, mutta hautausmaa on virallisesti perustettu vuonna 1847 (Ollikainen ym. 1979: 76). Vainajaluettelon mukaan vanhin hauta on vuodelta 1850, uusin hauta vuodelta 2003. Valokuva-aineistossa dokumentoituna on yhteensä 75 hautamuistomerkkiä.⁵ Yhteensä valokuva-aineisto koostuu 320 kuvasta.

2) Ala-Kankun hautausmaa, joka perustettiin vuonna 1888. Vanhin hauta on vainajaluettelon mukaan vuodelta 1891, uusin hauta vuodelta 2015. Vainajaluettelon mukaan haudattuja on

³ Tiedot hautausmaista ovat pääosin Varkauden ev.-lut. seurakunnan puutarhuri Seija Kotilaiselta (suullinen tiedonanto, joulukuu 2015). Pirtinniemen, Ala-Kankun ja Ylä-Kankun lisäksi Varkaudessa ovat Könönpellon ja Luttilan hautausmaat, jotka ovat erittäin suuria, sekä kuntaliitoksen myötä Varkauteen liitetyn Kangaslammin kunnan hautausmaa. Pois rajautui myös nuorin eli tuhkatuille vainajille perustettu Kirkkolehto. Vanhimpien hautausmaiden joukosta pois rajautui Varkausmäen vuonna 1868 nälkään kuolleille perustettu hautausmaa, jossa on ainoastaan yksi kaikille vainajille yhteinen muistomerkki.

⁴ Pirtinniemen osalta analyysi koskee ainoastaan hautausmaan ns. vanhan osan hautamuistomerkkejä. Talvi- ja jatkosodassa menehtyneille varkautilaisille perustettu Pirtinniemen sankarihautausmaa jää tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Sen hautamuistomerkit on suunniteltu ja tilattu kollektiivisesti, ja ne ovat keskenään identtisiä.

⁵ Kaikilla vainajilla ei ole omaa hautamuistomerkkiä, vaan puolisoilla, perheen- tai suvunjäsenillä saattaa olla yhteinen hautamuistomerkki. Vainajaluetteloiden vainajien määrä ei siten ole yhtä hautamuistomerkkien määrän kanssa. Vainajaluettelot sisältävät lisäksi tietoa vainajista, joiden muistomerkit ovat kadonneet tai poistettu. Toisaalta kaikkia haudattuja ei ole kirjattu vainajaluetteloihin, sillä seurakuntien velvollisuutta haudattujen kirjaamisesta ohjeistaa varsin nuori määräys. Lisäksi huomattakoon, että vainajaluettelot ovat joulukuulta 2015. Ne eivät siten tästäkään syystä ole yhteneväisiä vuosilta 2009–2011 peräisin olevan valokuva-aineiston kanssa.

yhteensä 596. Ala-Kankun valokuva-aineistossa dokumentoituna on yhteensä 345 hautamuistomerkkiä. Valokuvia on yhteensä 1 122.

3) Ylä-Kankun hautausmaa, joka perustettiin 1917. Hautaaminen on aloitettu kuitenkin jo sitä ennen, sillä vanhin hauta on vainajaluettelon mukaan jo vuodelta 1900, uusin hauta vuodelta 2015. Vainajaluettelon mukaan haudattuja on yhteensä 1 030. Ylä-Kankun valokuva-aineistossa dokumentoituna on yhteensä 513 hautamuistomerkkiä. Aineisto koostuu yhteensä 1 954 valokuvasta. Ylä-Kankun hautausmaa tunnetaan Varkaudessa ns. punaisten tai köyhien hautausmaana. Luonnehdinnan taustalla on se, että hautausmaalla sijaitsee vuoden 1918 sisällissodassa menehtyneiden varkautelaisten joukkohauta. Lisäksi siellä on useiden muiden sisällissodassa menehtyneiden yksittäisiä hautoja.

Taulukko 4. Numeerista tietoa tutkimusaineistosta.

	Hautamuistomerkkejä valokuva-aineistossa	Haudattuja vainajaluetteloiden mukaan	Valokuvia
Pirtinniemi (1864–)	75	84	320
Ala-Kankku (1888–)	345	596	1 122
Ylä-Kankku (1917–)	513	1 030	1 954

Valokuva-aineistossa dokumentoidut hautamuistomerkit ovat maassa makaavia kivisiä hautalautoja, pystyssä seisovia hautakiviä, valurautaristejä, peltiristejä, puuristejä ja puisia hautalautoja. Puiset ristit ja hautalaudat kuten myös valurauta- ja peltiristit edustavat vanhempaa hautamuistomerkkiperinnettä, jonka kiviset hautamuistomerkit ovat nykyaikaan tultaessa pitkälti syrjäyttäneet (ks. myös esim. Häiväoja & Nickels 1990). Tekstit on tuotettu kiveen ja metalliin kaivertamalla, puuhun maalaamalla ja valurautaristeihin valamalla. Vaihtoehtoisesti tekstit on kiinnitetty hautamuistomerkkeihin kohokirjaimin tai kaiverrettu niihin kiinnitettyihin peltilevyihin. Kaikissa vanhoissa muistomerkeissä ei ole välttämättä tekstiä lainkaan, ei edes vainajan nimeä. Se on saattanut kuluu pois, tai sitä ei ole ollut alun perinkään. Kaikkien vanhojen hautamuistomerkkien vainajista ei ole tarkkaa tietoa vainajaluetteloissakaan (esim. *Matti*, vain etunimi, ei sukunimeä, synnyin- tai kuolinaikaa /

Pirtinniemi). Vanhimmista hautamuistomerkeistä osa on erittäin huonossa kunnossa. Osa hautakivistä on sammaloitunut tai jäkälöitynyt, ja jotkut hautaristit makaavat poikkinaisina maassa. Valokuva-aineiston avulla kaikkien hautamuistomerkkien teksteistä ei enää saa selvää, ja seuraavissa luvuissa esiteltävä kielianalyysi ei siten tavoita hautamuistomerkkien epäselviksi jääneitä tekstejä ja kieliä.

Kaikki tekstit eivät välttämättä heijastele vainajan aikakautta. Esimerkiksi muutamat rautaristit vaikuttavat siltä, että niitä on kunnostettu ja niihin on lisätty vainajan nimilaatta jälkikäteen, mahdollisesti aika äskettäin. Lisäksi on mahdollista, että saman hautamuistomerkin tekstit edustavat keskenään eri aikoja: hautamuistomerkkiin on voitu lisätä perheenjäsenvainajien nimiä ja synnyin- ja kuolinaikoja eri vuosikymmenillä tai hautamuistomerkki sisältää tietoa henkilöstä, vaikka henkilö ei olekaan vielä kuollut. Henkilö tai hänen omaisensa ovat siten varanneet hautapaikan ja hautamuistomerkin valmiiksi ja lisänneet henkilön nimen samaan kiveen kuin aikaisemmin menehtyneen puolison.

Koska kuolema on sensitiivinen asia, on hautamuistomerkkien kirjoitusten tutkiminen herkkä aihe. Hautausmaalla myös yksityinen ja julkinen risteävät: hautamuistomerkit on pystytetty yksityisten vainajien muistoksi, mutta samalla hautausmaat ovat julkisia, yhteisön jäsenten yhteisiä muistin paikkoja. Ne ovat vierailukohteita, joihin tehdään opastettuja kiertokäyntejä, tutustutaan paikkakunnan menneisyyteen ja muistellaan vainajia. Käsillä olevan tutkimuksen tarkoituksena on korostaa hautausmaiden kulttuurihistoriallista erityismerkitystä, myös yhteisön kielellisen historian näkökulmasta. Tavoitteena on arvostava suhtautuminen vainajiin sekä heidän menneisyytensä, taustojensa ja niiden kielellisten jälkien kunnioittaminen, joita meille nykyisyyteen on säilynyt.

5 Hautamuistomerkkien kielet ja tekstit

Tekstit, niiden määrä ja kielet vaihtelevat Varkauden hautamuistomerkeissä. Näkyvimmän osan hautausmaan kielimaisemaa muodostavat vainajien nimet, jotka on usein esitetty isommalla kirjainkoolla kuin mahdolliset muut tekstit. Monet hautamuistomerkit eivät välttämättä edes sisällä muuta tekstiä kuin vainajan nimen ja numeerisesti ilmoitetun elinajan. Erisnimet muodostavat kuitenkin kokonaan omanlaisensa osan kielimaisemaa (ks. esim. Edelman 2009), ja tästä syystä vainajien nimet on rajattu tämän artikkelin ulkopuolelle. Niitä tarkastellaan toisessa kirjoituksessa (Wessman & Kolehmainen 2019). Henkilönimien lisäksi hautamuistomerkeissä esiintyy myös muita tekstejä – niiden luokittelu ja kuvaus on seuraavien lukujen aiheena.

5.1 Kielet: suomea, ruotsia, latinaa, saksaa ja venäjää

Taulukko 5 sisältää tietoa hautamuistomerkkien kielistä. Laskettavana yksikkönä toimii hautamuistomerkki. Taulukon luvut viittaavat hautamuistomerkkeihin ja niiden muihin teksteihin kuin vainajien nimiin ja numeerisesti ilmoitettuihin syntymä- ja kuolinaikoihin. Taulukosta käy ilmi, että kaikissa hautamuistomerkeissä ei ole vainajan nimen ja mahdollisen numeerisen syntymä- ja kuolinajan lisäksi välttämättä muuta tekstiä lainkaan. Niissä hautamuistomerkeissä, joissa muuta tekstiä on, se on suomeksi, ruotsiksi, latinaksi, saksaksi tai venäjäksi. Pirtinniemen hautausmaa on nelikielinen, Ala-Kankun kolmikielinen ja nuorin Ylä-Kankun hautausmaa kaksikielinen. Suomen- ja muunkieliset hautamuistomerkit sijaitsevat Varkauden hautausmailla keskenään sekaisin. Mitään Pillerin (2016) tutkimuksessa havaittua kielittäistä alueellista jakoa ei siis esiinny.

Taulukko 5. Varkauden vanhimpien hautausmaiden hautamuistomerkkien kielet.

	Pirtinniemi (1864–h)	Ala-Kankku (1888–)	Ylä-Kankku (1917–)
Hautamuistomerkkejä valokuva- aineistossa	75	345	513

Kielet:			
suomea	30	160	201
ruotsia	16	5	–
saksaa	–	–	1
monikielinen			
– saksa–venäjä	1	–	–
– suomi–latina	–	1	–

Yllättävää ei ole, että suomen kieli dominoi tutkituilla Varkauden hautausmailla. Kaikkien muiden kielten esiintymiä on paljon vähemmän. Pirtinniemen hautausmaan 75 hautamuistomerkestä 30 sisältää suomenkielistä tekstiä. Ala-Kankun 345 hautamuistomerkestä 160:ssä on suomea. Ylä-Kankussa hautamuistomerkkejä on yhteensä 513, joista 201:ssä on suomenkielistä tekstiä.

Suomenkielisten tekstien joukossa huomio kiinnittyy hautamuistomerkkeihin, jotka sisältävät puhutun kielen piirteitä tai ovat ortografisesti⁶ poikkeuksellisia. Esimerkissä 1 kuolinsyy on ilmoitettu murteellisesti, ei-standardinmukaista ortografiaa käyttäen (*sotassa*). Mielenkiintoista on, että saman muistomerkin erisnimissä (*David, Varkaudessa*) [d]-äänne ortografia on yleiskielen mukainen. Esimerkissä 2 taas *d-* ja *b-*kirjaimet luovat mielikuvaa hyperkorrektista kielenkäytöstä (*Mardta, darhaan, muudedtiin, loisdossansa, woidosdaan; bois, bieni*) (ks. myös kuvaa 1). Vainajien sukunimien kirjoitusasu (*Immone*), väärään suuntaan osoittava J-kirjaimen koukku (*lijan, majohin, Jesukselle*) ja ei-standardinmukainen pitkän vokaalin merkitseminen (*Jesukselle, weisamaan*) taas luovat kuvaa kokemattomasta kirjoittajasta.⁷

(1) HÖGBERG
SEPPÄ
DAVID
KAATUNUT 1918 SOTASSA VARKAUDESSA

⁶ Sekä suomen- että ruotsinkielisissä vanhoissa muistomerkeissä ortografia on ylipäättään usein poikkeuksellinen nykykieleen verrattuna. 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa ortografiset konventiot eivät olleet vielä vakiintuneet. Ortografian avulla on osin mahdollista tehdä päätelmiä siitä, kenen kieli hautausmaan kielimaisemassa näkyy. Tähän palataan luvussa 5.3.

⁷ Esimerkeissä on säilytetty hautamuistomerkkien alkuperäinen ortografia. Tilansäästösyistä rivitystä on osin muutettu.

(Ala-Kankku)

(2)

MARDTA IMMONE

*19 $\frac{16}{9}$ 05 †19 $\frac{30}{4}$ 07

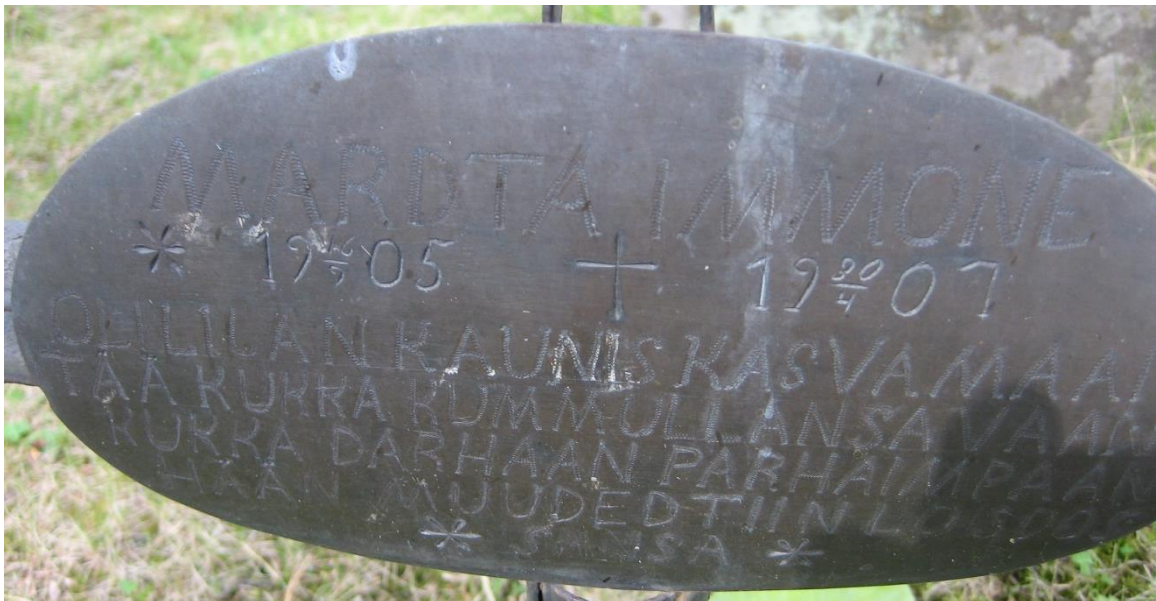
OLI LIJAN KAUNIS KASVAMAAN
TÄÄ KUKKA KUMMULLANSA VAAN
KUKKA DARHAAN PARHAIMPAAN
HÄÄN MUUDEDTIIN LOISDOSSANSA

AARNE IMMONE

*19 $\frac{31}{12}$ 06 †19 $\frac{6}{3}$ 08

BOIS MENI AARNE BIENI TUON
NE RAUHAN MAJOHIN HÄÄN
RIENSI JESUKSELLE WOIDOSDAAN
WEISAMAAN

(Ala-Kankku)

Kuva 1. Lähikuva Mardta Immosen (1905–1907) hautamuistomerkestä (Ala-Kankku). (Kuva: Varkauden ev.-lut. seurakunta.)

Suomen lisäksi hautamuistomerkeissä esiintyy – tosin paljon harvemmin – ruotsia, latinaa, saksaa ja venäjää. Ruotsinkielisiä hautamuistomerkkejä on eniten vanhimmalla,

Pirtinniemen hautausmaalla, yhteensä 16. Nuoremmalla Ala-Kankun hautausmaalla 5 hautamuistomerkkiä sisältää ruotsia. Ylä-Kankun aineistosta ruotsia ei löytynyt lainkaan. Esimerkki 3 havainnollistaa Vaasasta Varkauteen muuttaneen, 1870-luvulla kuolleen henkilön hautamuistomerkin ruotsinkielistä tekstiä. Miltei kaikki ruotsinkieliset tekstit esiintyvät 1800-luvun muistomerkeissä. Ala-Kankun hautausmaalta löytyy yksi poikkeus: yksi ruotsinkielinen teksti esiintyy 1980-luvulla haudatun henkilön muistomerkeissä (4).

(3) Här hvilar
Kontoristen
GEORG WASASTJERNA
född i Wasa 11.7.1816
död 15.2.1876
(Pirtinniemi)

(4) AHLNÄS BÖRJE
*25.6.1925 †26.8.1983
TRO HOPP KÄRLEK
(Ala-Kankku)

Aineiston ainoa latinankielinen ilmaus puolestaan esiintyy kaksikielisessä suomi–latina hautamuistomerkeissä, jossa on ilmoitettu tasavallan presidentin toiselle vainajalle myöntämä latinankielinen arvonimi:

(5) NISSINEN
OPETTAJA
RAUHA KAARINA
ALISE O.S. PELTONIEMI
*30.1.1904 †18.9.1993

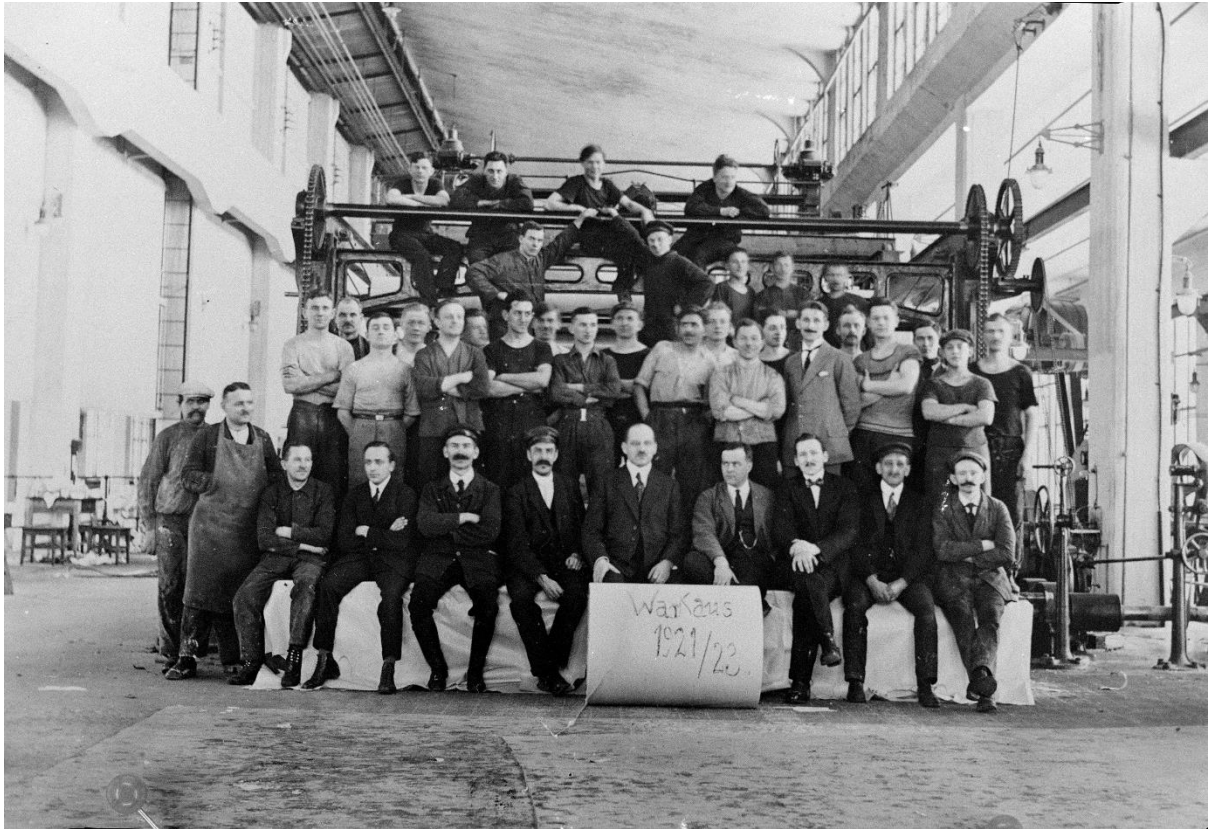
DIRECTOR MUSICES
EINAR ANSELM
*1.12.1903 †6.10.1997
(Ala-Kankku)

Saksaa esiintyy yhdessä Ylä-Kankun hautausmaan hautamuistomerkillä (6) ja venäjän rinnalla yhdessä Pirtinniemen monikielisessä hautamuistomerkillä (7a). Ylä-Kankun hautausmaan saksankielinen hautamuistomerkki (6) muistuttaa tehtaalla työtaturmassa menehtyneestä, Kriebethalissa Saksin osavaltiossa syntyneestä 19-vuotiaasta Kurt Zeunerista, jonka kuolemasta tiedotettiin Warkauden lehden (5.4.1924) kuolinilmoituksen lisäksi *Deutsch-finnische Nachrichten* -sanomalehdessä (6.6.1924). Zeuner oli yksi Varkauden ensimmäisen paperikoneen (1921) asentajista (Soikkanen 1963: 163). Hänestä ja hänen veljestään on tallella valokuva Varkauden museoiden valokuva-arkistossa (ks. kuvaa 2).⁸

(6) Ruhe sanft!
Kurt Zeuner
geb. 3. IV. 1904. gest. 17. III. 1924
gew. von Deinem Bruder u. mitarbeitern
Warkaus⁹

⁸ Kiitän Katriina Niemistä, joka kiinnitti huomioni Zeunerin saksankieliseen muistomerkkiin. Ilman hänen apuaan valokuva-aineiston epäselvä kuva teksteineen olisi jäänyt huomaamatta.

⁹Lepää rauhassa! Kurt Zeuner, synt. 3.4.1904, kuollut 17.3.1924. Omistettu veljeltäsi ja työtovereiltasi. Warkaus.

Kuva 2. Varkauden ensimmäisen paperikoneen (1921) asentajia, tehtaan virkailijoita ja työntekijöitä 1923. Kuvassa Soikkasen (1963: 163) mukaan eturivissä vasemmalta oikealle: Mikkonen, Buwiz, Wagner, Kauffmann, Kalnbach, Voelcker, Druschki, Åberg, Pidgacki, Seidel ja Schneider. Toinen rivi vasemmalta alkaen: Müller, Salonen, Scholz, Abraham, Jähn, Mellis, Kitzberger, Ruotsalainen, Stoll, Kirsten, Decker, Höhl, Schutt, Zeuner, Dosold, Miettinen, Renner, tuntematon, Zeuner, tuntematon. Yläosassa kolmas vasemmalta Vaalimaa, muut tuntemattomia. (Kuva: Varkauden museoiden kuva-arkisto.)

Saksaa ja venäjää esiintyy Varkauden ruukin omistajan Paul Wahl vanhemman (Carl August Paul Wahl 1797–1872) pojan Paul Wahl nuoremman hautamuistomerkissä (esim. 7a, ks. myös kuvaa 3). Paul Wahl nuorempi (1830–1875) johti Varkauden teollisuuslaitoksia 1800-luvulla. Saksaksi on ilmoitettu vainajan synnyin- ja kuolinaika. Venäjää puolestaan löytyy saman muistomerkin sivupuolelta hautakiven jalustasta, jossa on tietoja muistomerkin valmistajasta. Maderni ja Ruggia olivat sveitsiläisperäisiä Pietarissa toimivia kuvanveistäjiä.¹⁰

¹⁰ Lähde: Liste von Persönlichkeiten aus Capolago.
https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_von_Pers%C3%B6nlichkeiten_aus_Capolago (1.7.2018).

Gorohovaja eli 'Hernekatu' on yrityksen osoite venäjäksi. Kaupungin nimi *St. Petersburg* on ilmoitettu muodossa, joka ei vastaa kaupungin venäjänkielistä nimeä, mutta on samanasuinen monessa muussa kielessä. Sitä voisi luonnehtia Alasen (2012) tutkimuksen tapaan monenkieliseksi: ilmaisuksi, jonka kirjoitusasu on useammassa kielessä identtinen niin, että kielen täsmällinen määrittäminen on mahdotonta.

(7a) PAUL AUGUST WAHL
GEB. DEN 13TEN OCTOBER 1830
GEST. DEN 27TEN FEBRUAR 1875

[sivupuolella muistomerkin jalustassa]
MADERNI & RUGGIA
GOROHOVAJA N° 38
S^T PETERSBURG
(Pirtinniemi)¹¹

(7b) RUUKIN ISÄNTÄ
ALEXANDER WAHL
SYNTYNYT 31 PNÄ LOKAKUUTA 1833
KUOLLUT 19 PNÄ TOUKOKUUTA 1866
RAKAS MEIHIN RAKAS MEILLE
RAKASTETTU AINIAN

[takapuolella]
AUTUAAT OWAT NE KUOLLEET
JOTKA HERRASSA KUOLEWAT TÄSTÄLÄHIN.
NIIN HENKI SANOO: HEIDÄN PITÄÄ
TÖISTÄNSÄ LEPÄÄMÄN: SILLÄ HEIDÄN
TEKONSA NOUDATTAWAT HEITÄ. JOH. ILM. 14 L. 13 V.

(7c) JOHANNA AUGUSTA WAHL
F. D. 14 MAJ 1859
D. 2 FEBRUARI 1871

(7d) ERNST AUGUST EMANUEL WAHL
F. D. 7 MAJ
D. 16 AUGUSTI
1860

(7e) LÖJTNANT

¹¹ Paul August Wahl. Synt. 13. lokakuuta 1830. Kuollut 27. helmikuuta 1875. Maderni & Ruggia. Hernekatu 38. Pietari.

CASP. H. SESEMAN.
FÖDD DEN 29 JAN 1833.
DÖD DEN 8 JULI 1866.

[takapuolella]
NÄR MITT FÖRNUFT EI MER FÖRSTÅR
OCH MENSKOHJELP EJ MER FÖRSLÅR
SÅ KOM O HERRE JESU: BLID
OCH HJELP MIG I MIN SISTA TID
FÖRKORTA FÖR MIG DÖDSENS QVAL
OCH LYS MIG DU I MÖRKSSENS DAL
RUNEB. PS. B. 383 V3.
(Pirtinniemi)

Kuva 3. Monikielinen Paul August Wahlin (1830–1875) hautamuistomerkki aidatussa Wahlin sukuhaudassa Pirtinniemen hautausmaalla. (Kuva: Varkauden ev.-lut. seurakunta.)

Paul Wahlin muistomerkki (7a) sijaitsee Pirtinniemen hautausmaalla Wahlin perheen aidatussa sukuhaudassa, johon haudattujen muiden suvun jäsenten muistomerkit ovat suomen- ja ruotsinkielisiä (ks. 7b–7e edellä): Alexander Wahl oli Paul Wahlin veli. Hän toimi Varkauden konepajan johtajana ja ruukin isäntänä 1859–1866 (Soikkanen 1963: 346). Johanna Augusta ja Ernst August Emanuel taas olivat Paul Wahl nuoremman ja hänen puolisonsa Charlotte Louise Sesemannin lapsia (Nieminen 2016). Viidenteen hautaan haudattu luutnantti Casper H. Sesemann oli Charlotte Louisen veli.

Kansallisbiografiassa Kai Hoffman ja Tanja Hellsten (1997–) luonnehtivat viipurilaista Wahlin kauppiassukua Suomen Buddenbrookeiksi. Suvun juuret olivat Saksassa. Varkauden ruukin omistajan Paul Wahl vanhemman isä August Gottfried Wahl oli siirtynyt Weimarista Viipuriin, jossa hän toimi saksalaisen seurakunnan kirkkoherrana. Paul Wahl vanhempi taas kävi koulua Viipurin saksankielisessä piirikoulussa (*Kreisschule*) ja kymnaasissa. Kauppiaan uran ohella hän jatkoi isänsä jälkeen saksalaisen seurakunnan kirkon esimiehenä. Varkauteen haudatuista pojista Paul Wahl nuorempi ja Alexander Wahl jatkoivat isänsä kauppahuoneen Paul Wahl & Co palveluksessa. Talkan mukaan (2009) viipurilaista kauppiassukua oli myös Paul Wahl nuoremman puoliso Charlotte Louise Sesemann. Varkauteen haudatun Paul Wahl nuoremman kielestä tai kielistä Talka (2009) ei mainitse mitään, mutta sukuhaudan kielet viittaavat perheen ja suvun monikielisyyteen, mikä Viipurissa ei ollut poikkeuksellista. (Viipurin monikielisyydestä ks. esim. Einonen 2013; Tandefelt 2002.) Kuten edellä todettiin, venäjä Paul Wahl nuoremman hautamuistomerkissä ei kuitenkaan viittaa perheen vaan muun toimijan ympäristön kieleen. Wahlin perheenjäsenten hautamuistomerkkien vaihtelevat kielivalinnat vaatisivat tarkempaa tarkastelua, jota ei ole mahdollista toteuttaa tässä artikkelissa.¹²

Edellä havainnollistetut suomea ja latinaa sekä saksaa ja venäjää sisältävät hautamuistomerkit (5) ja (7a) ovat erityisiä, sillä ne ovat aineiston ainoat monikieliset hautamuistomerkit. Kaikki muut hautamuistomerkit tutkimillani Varkauden hautausmailla ovat yksikielisiä, eikä niissä esiinny eri kieliä rinnakkain. Wahlin perheen aidattu sukuhauta

¹² Wahlin suvun muita jäseniä on haudattu Viipurin Sorvalin hautausmaalle. Heidän hautamuistomerkkejään saksankielisine teksteineen on dokumentoitu Revon teoksessa (2011: 28). Varkauden kielimaisemassa Wahlien aikakaudesta muistuttaa hautamuistomerkkien lisäksi katunimimaisemassa edelleen esiintyvä *Wahlinkatu* (Varkauden kadunnimistä ks. Kolehmainen & Sivula 2019).

Pirtinniemen hautausmaalla on tässä mielessä mielenkiintoinen kokonaisuus, sillä se on nelikielinen.

5.2 Hautamuistomerkkien tekstit ja ajalliset kerrostumat

Tässä luvussa tarkastellaan hautamuistomerkkien tekstejä tarkemmin. Ne tekstit, joita on mahdollista luokitella kielen mukaan, sisältävät tietoa vainajista (synnyin- ja/tai kuolinaika, ikä, ammatti/koulutus/arvonimi/sotilasarvo, puolison tai perheenjäsenen ammatillinen tai yhteiskunnallinen rooli, kuolinsyy), hautamuistomerkin valmistajasta tai pystyttäjistä sekä pystyttäjien tai omaisten viestejä vainajalle tai ohikulkijoille.

Vainajasta ilmoitetaan tyypillisesti nimen lisäksi synnyin- ja kuolinaika. Ne on usein ilmaistu numeroin ja symbolein tähdellä (*) ja ristillä (†), eli merkein, jotka eivät kuulu erityisesti mihinkään kieleen, mutta joissakin hautamuistomerkeissä on käytetty lyhenteitä, jotka on mahdollista luokitella tietynkielisiksi, suomen-, ruotsin- tai saksankielisiksi (*p.*, *S.*, *K.* vs. ruotsin *f.*, *d.* vs. saksan *geb.*, *gest.*, ks. esimerkkejä 6, 7a, 7b ja 13)¹³. Vaihtoehtoisesti vainajan elinaika on ilmoitettu kuukauden nimet enemmän tai vähemmän auki kirjoittaen:

(8) TÄSSÄ LEPÄÄ TEHTAAN TYÖMIEHEN
WAIMO WILHELMIINA KOPONEN.
(SYNTYSIN JANHONEN) SYNTYI 26. P.
HELMIK. 1842. JA KUOLI 28. P.
MARRASK. 1883.
(Pirtinniemi)

Vainajaa ja hänen ikäänsä on voitu luonnehtia myös toisin keinoin, ilmoittaen hänen täsmällinen ikänsä tai luonnehtimalla ikää muutoin:

¹³ P. = päivänä, S = syntynyt, K = kuollut, f. = född, d. = död, geb. = geboren ('syntynyt'), gest. = gestorben ('kuollut').

- (9) OLGA LUNDSO
3-VUOTIAS
(Pirtinniemi)
- (10) TÄSSÄ LEPÄÄ NUORUKAINEN
KUSTAA EMIL KURONEN
* $18 \frac{6}{6} 91 + 19 \frac{11}{3} 14$
(Ala-Kankku)
- (11) Pienokaiset
Erkki Perälä
* $19 \frac{23}{6} + \frac{29}{6} 20$
Helga –”–
* $19 \frac{31}{5} + \frac{31}{5} 25$
(Ylä-Kankku)

Joissakin muistomerkeissä se, miten vainajan kotipaikkakunta tai kuolinpaikka (12) on ilmoitettu, ja naisilla tyttönimen (*o.s., syn., synt., syntysin* [sic]) tai entisen nimen ilmaisu (*ent.*) voidaan luokitella tietyn kielen ilmauksiksi (13):

- (12) Eevi Sylvia
Mustonen * $\frac{5}{7} 22 + \frac{8}{9} 23$
Varkaudessa
(Ylä-Kankku)
- (13) LOWISA FENANDER
SYNT. LINDSTRÖM 1801 K. $18 \frac{3}{8} 78$
(Pirtinniemi)

Ammattinimikkeet, arvonimet, sotilasarvo ja koulutus ovat katoavaa perinnettä, joita ei nykyään varsinkaan uudemmissa hautamuistomerkeissä enää yleensä näe, mutta niiden ilmoittaminen oli aikaisemmin tavallista. Tietoa vainajan yhteiskunnallisesta roolista ja asemasta löytyy erityisesti miesvainajien hautamuistomerkeistä. Aineistossa esiintyvät miesten ruotsin- ja suomenkieliset ammattinimikkeet on koottu asetelmaan 1. Niiden

joukossa korostuu teollisuustyö (esim. *ångpannmestaren, ingeniören, mekanikern, rautasorvari, tehtaanhoitaja, työnjohtaja, sahanhoitaja*). Käsiyöläisammattinimikkeet (esim. *nahkuri, seppä, maalari*), toimistotyötä kuvaavat nimikkeet (esim. *kontoristen*), kaupallisen alan (esim. *kauppias*) ja muut eri aloja edustavat nimikkeet (esim. *sjökaptenen, maanviljelijä, apteekkari*) jäävät teollisuusnimikkeiden varjoon, mutta koska tehdas ennen huolehti kaikista palveluista syntymästä vanhainkotiin, ei ole poissuljettu, että myös nämä muiden ammattinimikkeiden kantajat olivat teollisuuteen sidoksissa. Vainajan koulutus on ilmoitettu kahdesti (*ylioppilas, fil. maisteri*) kuten myös sotilasarvo (*löjtnant, tykistön kapteeni ja ritari*).

Asetelma 1. Miesten ammatit, arvonimet, sotilasarvot tai koulutustiedot tutkituilla Varkauden hautausmailla.

Pirtinniemi:

Ångpannmästaren J. O. Hellberg (1811–1868),
Kollegn Assessorn H. H. Höfström (epäselvä, kuolinvuosi mahd. 1887),
Ingeniören Wald. Palmroth (1840–1875),
Ingeniören Johan Edvard Strömberg (1827–1869),
Löjtnant Casp. H. Seseman (1833–1866),
Kontoristen Georg Wasastjerna (1816–1876).

Rautasorvari E. Bergström (1854–1887),
Asioitsia A. J. Koponen (1836–1889),
Tehtaanhoitaja, terehtööri Anders Edvard Lundson (1826–1887),
ylioppilas K. H. Piironen (1856–1.2.1883),
Insinööri Anders Pöyhiä (1845–1882),
Tykistön kapteeni Assessori ja Ritari Carl Wilhelm Stråhlman. (1834–1883),
Ruukin isäntä Alexander Wahl (1833–1866),
Kauppias Antti Juho Wastén (1829–1890).

Ala-Kankku:

Sjökaptenen Constantin Bruun (1836–1895),
Ingeniören Carl Fredrik Larsson (1860–1896),
Mekanikern Gustaf Fredrik Åberg (1826–1897).

Maanviljelijä Johan Alfred Bergström (1852–1930),
Maanvilj. Kaarlo Johan Bergström (1865–1929),
Tehtaanisännöitsijä Augustinus Henriksson (1856–1902),
Työnjohtaja Josef Holopainen (1884–1906),

Työnjohtaja August Hyvärinen (1869–1931),
seppä David Högberg (ei synnyin aikaa, †1918),
Talon Isäntä Abel Kilpeläinen (1839–1915),
Walaja Joh. Petter Kihlberg (1829–1892),
Asioitsia Johan Koivistoinen (1839–1902),
Waskiseppä Gustaf Wilhelm Koskela (1839–1908),
Isännöitsijä Yrjö Lindqvist (1879–1930)
Director musices Einar Anselm Nissinen (1903–1997),
Työnjohtaja Olli Henrik Nissinen (1859–1912),
Työnjohtaja Taavetti E. Nissinen (1862–1925),
Konttoristi Antti Nousiainen (1856–1899),
Seppä Adam Putkonen (1839–1904),
Walaja Karl Spåre (1827–1891),
Apteekkari Georg Th. Sternberg (1865–1933),
Työmies Kalle Sutinen (1843–1915),
Sahanhoitaja Aku Valdemar Säilä (1885–1927),
Sorvari Pekka Tarvainen (1850–1894),
Kanavankaitsija Johan Wilhelm Tähtinen (1865–1914),
revissori fil. maisteri Kaarlo Valmar Tähtinen (1892–1923).

Ylä-Kankku:

Maanviljelijä Abel Hirvonen (1852–1937),
Maanviljelijä Lauri Hirvonen (1877–1928),
työnjohtaja Alfred Kihlberg (1870–1942),
Tehtaan vaakaaja Aarne Kosunen (1902–1927),
Nahkuri Wihtori Laaksonen (1853–1925),
Maalari Vilhelm Lohikainen (1874–1946),
Konemestari F. J. F. Lundqvist (1856–1919),
Maanviljelijä Pekka Luttinen (1863–1929),
Työnjohtaja Abel Markkanen (1875–1927),
Työnjohtaja Johan K. Nyberg (1865–1925),
Leip. [leipuri] Apel Ruotsalainen (1877–1918),
Kaupanhoitaja Taav. Ryhänen (1874–1918),
Toimittaja Armas Imanuel Salmelainen (1875–1926).

Naisten kohdalla ammatti on merkitty paljon harvemmin. Tämä käy ilmi taulukosta 7, johon on koottu tutkittujen hautausmaiden naisvainajien ammattinimikkeet. Ne ovat kaikki suomeksi, ja monet niistä edustavat tyypillisiä naisvaltaisia aloja (esim. palveluala, terveydenhuolto, opetusala). Arvonimiä tai koulutusta ei ole aineistossa ilmoitettu naisten kohdalla koskaan.

Taulukko 7. Naisten ammatit tutkituilla Varkauden hautausmailla.

Pirtinniemi:

Emäntä Helena Gerdt (1835–1888), Emäntä Maria Jalkanen (1838–1883), Kättilö M. Kortelainen (1821–1890).

Ala-Kankku:

Kotisisaropiston Rehtori Eeva Anneli Kuusi (1915–2003), Postinhoitaja Helena Sternberg (1854–1950), Opettaja Rauha Kaarina Alise Nissinen (1904–1993).

Ylä-Kankku:

Emäntä Hilma Lovisa Hirvonen (1879–1942).

Ammatin sijaan naisten yhteiskunnallinen asema tuodaan miehiä useammin ilmi puolison ammatin kautta (esim. *Häradhöfdinskan, walajan waimo, työmiehen waimo*), tai naisvainaja identifioidaan muutoin suhteessa puolisoonsa (*Albertina Partanen Olof Kosusen waimo*). Tätä havainnollistaa taulukko 8, joka samalla tuo ilmi, että Varkauden aineistossa vain yksi toisen perheenjäsenen tai hänen ammattiroolinsa kautta luonnehdittu vainaja on miespuolinen, 6-vuotiaana kuollut *Walajan poika August Herranen*. Taulukossa on huomioitu puolisoitten yhteishautamuistomerkit: niissäkin miehen kohdalla usein ilmoitetaan ammatti, nainen taas on puolison roolissa.

Taulukko 8. Vainajan yhteiskunnallisen aseman tai roolin esittäminen puolison tai muun perheenjäsenen kautta.

Pirtinniemi:

Häradhöfdinskan Catharina Christina Hällström (1798–1868),
Ingeniörskan Ulrika Fredrika Mohell (1804–1884).

Walajan poika August Herranen (1886),
Työmiehen waimo Wilhelmiina Koponen (1842–1883),
Albertina Partanen Olof Kosusen waimo (1830–1880),
Walajan waimo Ewa Katrina Spåre (1828–1878),
Kauppamiehen leski Hanna Sofia Storm (1808–1879),
Kauppiaan Emäntä Maria Wastiin (1829–1888).

Ala-Kankku:

Kauppias Adam Koivistoinen (1834–1908) ja Vaimonsa Maria Koivistoinen (1849–1926),

Antti Wänttinen (1824–1900) ja Waimonsa Anna Sohvia,
Maanvilj. Kaarlo Johan Bergström (1864–1929) ja Waimonsa Alviina (1869–1900),
Asioitsia Johan Koivistoinen (1839–1902) ja puolisonsa Maria (1846–1903).

Ylä-Kankku:

Pekka Turunen (1850–1925) ja waimonsa Anna (1854–1923),
Ville Tuomainen (1890–1932) ja vaimo Miina (1878–1964),
Nahkurin vaimo Maria Loviisa Wäänänen (1851–1919).

Ammattien ja niiden sukupuolijakauman lisäksi tutkitussa Varkauden aineistossa huomio kiinnittyy hautamuistomerkkeihin, joiden teksteissä on suomeksi ilmoitettu vainajan kuolinsyy. O'Reganin (2009) Macaon aineistossa kuolinsyynä ollut sairaus saatettiin ilmoittaa hautamuistomerkillä (esim. *...departed after a short illness...*). Varkauden aineistossa kaikissa tapauksissa kyse on Suomen sisällissodassa menehtyneistä. Se, miten kuolinsyyt on muotoiltu (*murhattu, ammuttu, Isänmaan uhrina ja sotassa*, ks. esim. 1 edellä), luokin vaikutelmaa muistomerkkien pystyttäjien eräänlaisista protestiteksteistä:

- (14) Velj. August * $18\frac{14}{5}$ 86
Arvid A. * $19\frac{14}{5}$ 00 ja
Antti Hirvonen * $19\frac{9}{5}$ 03
Murhatut $19\frac{22}{1}$ 18
(Ylä-Kankku)
- (15) MIETTINEN
VÄINÖ *10.6.1893
EINO *18.10.1894
AMMUTTU VARKAUDESSA 21.2.1918 (Ylä-Kankku)
- (16) Kalle Lähteenmäki
Syntynyt elokuun 9 pnä 1883
Ammuttu helmikuun 21 pnä 1918
PYSTYTTI VARKAUDEN OSUUSKAUPAN VÄKI
(Ylä-Kankku)
- (17) Kaupanhoitaja Taav. Ryhänen
* $18\frac{1}{11}$ 1874 + $29\frac{1}{1}$ 1918 Isänmaan uhrina
(Ylä-Kankku)

Tähänastiset esimerkit tässä luvussa ovat havainnollistaneet tekstejä, jotka luonnehtivat vainajaa ja antavat hänestä tietoa. Vain harvoin muistomerkin on tietoa sen valmistajasta. Esimerkki 7a havainnollisesti valmistajan itsestään jättämää tietoa Paul August Wahlin muistomerkkiin. Valurautaiset ristit puolestaan, joita on sekä suomen- että ruotsinkielisiä, on mahdollisesti valmistettu Varkauden ruukilla. Esimerkiksi Pirtinniemessä Härads höfdinska Catharina Christina Hällströmin (ks. myös taulukko 8) hautamuistomerkin (1798–1868) jalassa on valmistajan kohokuviotunnus *Warkaus*. Paul Wahl & Co.:n valmistamista valurautaisista hautamuistomerkeistä ja hauta-aidoista on säilynyt tuotekuvastoja (*Profver å Warkaus Mekaniska Werkstads Tillverkningar*). Varkauden ruukin valmistamia hautamuistomerkkejä esiintyy runsaasti myös Kuopion vanhalla hautausmaalla (Riekkä ym. 2011: 226–227).

Myös muistomerkin pystyttäjän identiteetti jää useimmiten kokonaan tuntemattomaksi, ja hänestä on tietoa vain joissakin harvoissa hautamuistomerkeissä. Useimmiten pystyttäjäksi lienee vainajan omainen. Eksplisiittisesti tämä käy ilmi esimerkiksi 18, jossa jälkeen jääneet surijat on ilmoitettu. Esimerkissä 19 taas *Tässä lepää* -teksti sisältää viittauksen vainajan vanhempiin, jotka ovat pystyttäneet muistomerkin ja suunnitelleet sen tekstin. Omaisten lisäksi muutkin tahot, vainajan ystävät (20) ja työyhteisö (21), ovat voineet toimia muistomerkin toimeksiantajina (ks. myös esim. 16 edellä).

(18) Tehtaan vaakaaja Aarne Kosunen Varkaudesta

*19 $\frac{15}{8}$ 02 †19 $\frac{25}{11}$ 27

Suree vaimo ja pikku Vieno

Pois nyt majastani harja murtui

(Ylä-Kankku)

(19) Tässä lepää rakas lapsemme

Valde Jalmari Luostarinen

Syntynyt 19 $\frac{24}{3}$ 20

Kuoli $\frac{10}{9}$ 25

Nyt omi Valde poissa

hän muutti taivaaseen

Siell' ilon asunnoissa

on hän pienoinen

(Ylä-Kankku)

(20) YLIOPPILAS K. H. PIIRONEN
S. 18 $\frac{10}{12}$ 56 K. 18 $\frac{1}{2}$ 83
YSTÄVÄT PYSTYTTIVÄT
(Pirtinniemi)

(21) ISÄNNÖITSIJÄ YRJÖ LINDQVIST
*28.4.1878 †23.1.1939
A. AHLSTRÖM OSAKEYHTIÖ JA TYÖTOVERIT PYSTYTTIVÄT PATSAAN
(Ala-Kankku)

Hautamuistomerkit saattavat sisältää myös muusta kirjallisuudesta lainattuja säkeitä tai tekstikatkelmia, jotka on otettu esimerkiksi uskonnollisesta kirjallisuudesta kuten Raamatusta, virsistä tai muista hengellisistä lauluista tai jotka ovat kansanviisauksia tai vainajan omia elämänviisauksia, toiveita tai mottoja. Lempiäinen ja Nickels (1990: 62–67), jotka tarkastelevat lähemmin vastaavia tekstejä suomalaisessa hautausmaamaisemassa, toteavat niiden lähteiden vaihtelevan runsaasti.

Seuraavat esimerkit havainnollistavat näitä suomen- ja ruotsinkielisiä tekstejä Varkauden aineistossa. Tekstien luonne vaihtelee. Osa niistä viittaa kuolemaan. Tällaisen tekstin muodostaa hautamuistomerkeissä usein ensimmäisenä esiintyvä *Tässä lepää/Här hvilar* -teksti (ks. 3, 8, 10 ja 19 edellä), mutta kuolemaan voidaan viitata myös muilla tavoin (22). Osa teksteistä taas vaikuttaa mahdolliselta vainajan oman elämän motolta (23), joka on samalla ikään kuin kehoitus jälkeenjääneille ja hautausmaalla ohikulkijoille. Osa on jälkeenjääneiden omaisten viestejä ohikulkijoille (24), toiveita (25) tai rukouksia (26) vainajan puolesta. Esimerkki 26 tuo ilmi, että Raamatusta lainattujen tekstikatkelmien lähdeviite on tapana ilmoittaa – lähdeviite voi esiintyä myös yksinään, ilman lainattua katkelmaa, jolloin sen kieli jää usein epäselväksi. (Ks. myös esimerkkejä 2, 4, 6, 7b, 7e, 18 ja 19 edellä.)

(22) Sulo Lauri Isidor Lintuniemi
* 19 $\frac{6}{8}$ 20 †19 $\frac{2}{11}$ 22
Nyt omi Sulo poissa
hän muutti taivaaseen.
(Ylä-Kankku)

- (23) Kotisisaropiston Rehtori
Eeva Anneli KUUSI o.s. LUMIALA
*21.11.1915 †9.6.2003
Mitä ajattelet, siksi tulet
(Ala-Kankku)
- (24) E.V. MEUER [ei synnyin- eikä kuolinaikaa]
[takapuoli]
ÄLSKAD I LIFVET OCH SAKNAD I DÖDEN
(Ala-Kankku)
- (25) KAARL PENTTINEN *18 $\frac{11}{4}$ 88. †18 $\frac{9}{9}$ 92.
SIEL TURVAS ONPI PAREMPI, KUN ISÄN ÄIDIN TÄÄLLÄ.
(Ala-Kankku)
- (26) Ingeniören
JOHAN EDVARD STRÖMBERG
*18 $\frac{4}{2}$ 27. † 18 $\frac{15}{2}$ 86.
Christus är mitt lif och döden är min winning. Phil. ep 1:21
(Pirtinniemi)

Nämä hautamuistomerkkien tekstikatkelmat muodostavat muista teksteistä siinä mielessä erilaisen kielimaiseman osan, että monet niistä edustavat käännettyä kielimaisemaa. Ne ovat lainauksia muista teksteistä, jotka on alun perin suomennettu tai ruotsinnettu muunkielisistä lähdeteksteistä. Koska lähdeteksti tai -tekstit eivät ole läsnä, tekstien käännetty luonne jää samalla tavalla piiloon kuin Kolehmainen, Koskisen ja Riionheimon (2015) tutkimuksessa, jonka huomiot koskevat muuta suomalaista kaupunkimaisemaa. Hautamuistomerkit ovatkin ikään kuin nykyajan Rosettan kiviä, mutta Rosettan alkuperäisestä kivistä poiketen käännökset eivät esiinny lähdetekstien tai erikielisten tekstien rinnalla vaan jäljellä on ainoastaan käännös, joka esiintyy itsenäisenä tekstinä.

Tässä luvussa esitellyt tekstit ja niiden kielet muodostavat ajallisia kerrostumia Varkauden aineistossa. Tätä havainnollistaa taulukko 9. Taulukon vasen osa kokoaa yhteen tietoa tyttönimen ilmoittamisesta. Sitä tarkastellaan kaikista muista teksteistä erillään, koska se muodostaa muista poikkeavan tradition. Tyttönimi on ilmoitettu Varkauden aineistossa aina suomeksi. Sen ilmoittaminen on jatkunut vanhimmista ajoista nykyaikaan, vaikka vanhimmissa Pirtinniemen hautamuistomerkeissä se ei vielä ollutkaan kovin yleinen.

Taulukossa vuosiluvut viittaavat vainajien kuolinvuoteen. Ala- ja Ylä-Kankun hautausmailla tyttönimen ilmoittamisen osalta ajalliseksi päätösvuodeksi on ilmoitettu 2015, koska mukana maisemassa on hautamuistomerkkejä, joissa ilmoitettu henkilö ei ollut vielä kuollut vuoden 2015 vainajaluettelon mukaan.

Taulukko 9. Ajallisia kerrostumia Varkauden hautausmaiden kieli- ja tekstimaisemassa.

Hautausmaa (hautamuistomerkkejä yht.)	Vain tyttönimi (o.s./syn./synt.)	Esiintymis- ajankohta	Muut tekstit	Esiintymis- ajankohta
Pirtinniemi (75)				
saksa–venäjä	–	–	1	1875
ruotsiksi	–	–	16	1850–1887
suomeksi	3	1874–1887	27	1862–1890
Ala-Kankku (345)				
ruotsiksi	–	–	4 1	1895–1897 1983
suomeksi	120	1891–2015	37 3	1891–1934 1956–2003
suomi–latina	–	–	1	1997
Ylä-Kankku (513)				
suomeksi	170	1918–2015	26 5	1918–1932 1942–1998
saksaksi	–	–	1	1924

Taulukko 9 osoittaa, että tyttönimen ilmoittaminen on aineistossa yleisimmin esiintyvä tekstityyppi. Kaikki muut tekstit ovat harvinaisempia. Tämä nousee esille taulukon 9 oikeanpuoleisista sarakkeista, jotka kokoavat yhteen tietoa muiden tekstityyppien ja niiden kielten esiintymisestä. Vuosiluvut oikeanpuoleisessa sarakkeessa viittaavat vainajien kuolinvuosiin.

Taulukko 9 havainnollistaa kielimaiseman yksikielistymistä, kun siirrytään kohti nykyaikaa. Yhtä 1980-luvun hautamuistomerkkiä (ks. esim. 4 edellä) lukuun ottamatta saksan-, venäjän- ja ruotsinkieliset tekstit esiintyvät ainoastaan 1800-luvun ja 1900-luvun alun hautamuistomerkeissä. Saksaksi on ilmoitettu vainajan synnyin- ja kuolinaika (esim. 7a), muistomerkin pystyttäjän viesti vainajalle (esim. 6, *Ruhe sanft* 'Lepää rauhassa') sekä tieto

pystyttäjistä (esim. 6). Venäjää puolestaan esiintyy hautamuistomerkin valmistajan tiedoissa (esim. 7a). Ruotsiksi hautamuistomerkeissä esiintyy vainajan synnyin- ja kuolinajan lisäksi kotipaikkakunta, ammatteja, puolison ammatti, arvonimiä, sotilasarvoja, uskonnollisia ja muita säkeitä sekä viittauksia kuolemaan (*Här hvilar*). Suomenkielisten tekstityyppien variaatio on suurin: edellisten lisäksi suomeksi on ilmoitettu vainajan ikä, koulutustietoja ja kuolinsyy. Latinaa esiintyy suomen kielen rinnalla yhdessä 1990-luvun hautamuistomerkeissä, jossa vainajan arvonimi on latinankielinen (esim. 5).

Siinä missä tyttönimen ilmoittamisen traditio on yleistynyt, kaikki muut tekstit ovat sen sijaan harvinaistuneet ajan kuluessa. Maiseman yksikielistymisen lisäksi taulukko 9 osoittaa siten ylipäättään tekstien vähenemisen, joka koskee siis myös suomenkielisten tekstien katoamista. Tämä muutos muistamikulttuurissa ei ole Varkauden hautausmaiden omalaatuinen piirre vaan koskee suomalaisia hautamuistomerkkejä yleensä (vrt. esim. Lempiäinen & Nickels 1990: 65). Varkauden hautausmailla modernit hautamuistomerkit sisältävät usein vain vainajan nimet, naisilla myös tyttönimen, sekä synnyin- ja kuolinajan. Lempiäinen ja Nickels (mts. 66) tulkitsevat kehitystä yhdenmukaistamisen paineeksi ja pyrkimykseksi yhteiskunnalliseen tasa-arvoon. Varkaudessa kehityksen ajallinen rajapyykki sijoittuu 1930–1940-lukujen taitteeseen, jonka jälkeisinä vuosikymmeninä 1956–2003 (Ala-Kankku) ja 1942–1998 (Ylä-Kankku) eri kieliksi identifioitavissa olevia tekstejä esiintyy vain yksittäisissä hautamuistomerkeissä.

5.3 Kenen kieliä, ääniä ja tekstejä?

Kuka on valinnut hautamuistomerkkien tekstien kielet, muotoillut ja tuottanut tekstit? Kuka ”puhuu” Varkauden hautausmaiden kielimaisemassa, ja kenen kieli ja ”ääni” on taltioitu hautamuistomerkkeihin ja näkyvissä ohikulkijoille?

Kielimaisemassa näkyvien tekstien kielivalintoja on aikaisemmassa tutkimuksessa kuvattu eri näkökulmista. Kylttejä on jäsennetty niiden kirjoittajien mukaisesti virallisiin tai julkisiin (*top-down*) ja epävirallisiin tai yksityisiin (*bottom-up*) kyltteihin. Edelliseen kuuluvat esimerkiksi

kadun- ja paikannimikyltit ja julkishallinnon rakennusten kyltit, jotka edustavat institutionaalista, yhteisön virallisten edustajien ”ääntä” ja heidän kielivalintojaan. Jälkimmäiseen taas lukeutuvat muun muassa kaupallisten viestijöiden kyltit tai maisemassa mahdollisesti näkyvät yksityishenkilöiden viestit (esim. graffitit), joissa kielivalintoja ohjaavat usein eri seikat kuin julkishallinnon kylteissä. (Ks. esim. Backhaus 2006.)

Hautausmaalla hautamuistomerkkien tekstit vaikuttaisivat muodostavan pystyttäjistä riippuvan jatkumon. Omaisten yksityisille vainajille pystyttämät hautamuistomerkit teksteineen edustavat pikemminkin epävirallista kielimaisemaa (ks. myös Pavlenko 2010: 134). Ne Varkauden hautamuistomerkkien tekstit, joita tämän kirjoituksen edellisissä luvuissa on analysoitu, esiintyvät yksittäisten vainajien tai saman perheen jäsenten ja suvun yhteisissä hautamuistomerkeissä. Tekstit identifioituvat läheisesti yksityishenkilöihin, vainajaan tai hautamuistomerkin pystyttäneisiin vainajan läheisiin ja omaisiin. Edellä kävi ilmi, että omaisten lisäksi vainajan ystävät, työtoverit tai työyhteisö ovat saattaneet pystyttää muistomerkin (ks. esimerkkejä 16, 20 ja 21 edellä).

Yksittäisten vainajien hautamuistomerkit muodostavat hautausmaamaisemassa jatkumon yhden pään, joka kontrastoituu jatkumon toisessa päässä institutionaalisten tahojen julkisin varoin pystyttämiin hautamuistomerkkeihin. Esimerkiksi Varkaudessa Pirtinniemen hautausmaan sankarihautausmaalla sijaitsee Varkauden karjalaisen siirtoväen vuonna 1961 pystyttämä *Karjalaisten muistomerkki*, joka kunnioittaa Karjalaan jääneiden vainajien muistoa. Sen teksti on suomeksi. Lisäksi Pirtinnimessä on talvi- ja jatkosodassa menehtyneille vuonna 1964 pystytetty muistomerkki *Ylös murheesta* (teksti latinaksi). Ylä-Kankun hautausmaalle taas Varkauden työväenyhdistys on pystyttänyt *Vakaumuksensa puolesta vuonna 1918 kaatuneiden muistomerkin* (teksti suomeksi). Näiden muistomerkkien tekstit ja kielivalinnat lukeutuvat virallisempaan kielimaisemaan, jossa kunkin hautamuistomerkin pystyttänyt instituutio tai yhteisö viestii hautausmaan vierailijoille. Tätä virallisempaa kielimaisemaa ei huomioitu edellisten lukujen kuvauksissa ja taulukoissa.¹⁴

¹⁴ Karjalaisten muistomerkki: KARJALAN MULLASSA NUKKUVIEN VAINAJIEN MUISTOLLE. PYSTYTTI VARKAUDEN KARJALAINEN SIIRTOVÄKI 1961 (Pirtinniemi).
Ylös murheesta -muistomerkki: PRO PATRIA (Pirtinniemi).
Vakaumuksensa puolesta -muistomerkki: TOVERIEN MUISTOLLE JOTKA 1918 AMMUTTIIN VARKAUDESSA 22/2 –16/3 (NOIN 350–400). ANNOITTE PARHAANNE EDESTÄ AATTEENNE (Ylä-Kankku).

Koska yksittäisten vainajien muistomerkin pystyttäjä tai toimeksiantaja on vain harvoin eksplikoitu (ks. lukua 5.2 edellä), jää kysymys siitä, kenen ”kynästä” hautamuistomerkkien kielet ja tekstit täsmällisesti ovat, usein avoimeksi. Kielimaisemassa kielivalintoja voivat ylipäättään ohjailta erilaiset seikat. Bernard Spolsky (2009) esittelee kolmen säännön mallin kylttien kirjoittajien kielivalinnoista: kielimaiseman kyltit on voitu laatia 1) kielellä, jota kirjoittaja osaa, 2) kielellä, jota lukija tai vastaanottaja osaa, tai 3) kielellä, jota kirjoittaja osaa ja johon hän haluaa tulla identifioiduksi. Nämä kriteerit voivat kasaantua, ja useammat kriteerit voivat yhdessä vaikuttaa yhden ja saman kyltin kielivalintojen kohdalla.

Tarkasteltujen Varkauden hautausmaiden kielimaisema nostaa esiin uusia yksityiskohtia kylttien kirjoittajista ja heidän kielivalinnoistaan ja täydentää siten Spolskyn mallia hautausmaiden erityisnäkökulmalla.

Yksittäisten vainajien hautamuistomerkkien tekstit on toki voitu laatia kielellä, jota kirjoittaja eli vainajan omaiset, läheiset, sukulaiset tai muistomerkin muut pystyttäjätahot (ystävät, työtoverit, työyhteisön edustajat) osaavat (vrt. Spolskyn 1. sääntö). Tärkeää yksityishenkilön hautamuistomerkin kohdalla lienee kuitenkin myös se, että hautamuistomerkin kieli ei ole ristiriidassa vainajan äidin- tai ensikielen tai -kielten tai hänelle ylipäättään merkityksellisen kielen kanssa. Aikaisemmassa hautausmaiden kielimaisemaa koskevassa tutkimuksessa kieli- ja ortografisilla valinnoilla on osoitettu olevan tärkeä funktio vainajan etnisyyden merkinä ja sen säilyttäjänä. Esimerkiksi Francisin ym. (2005) Lontoon hautausmaita koskevassa tutkimuksessa vainajien omaisten on todettu kielivalintojen avulla vaalivan vainajan etnistä identiteettiä. Texasissa sijaitsevaa, tšekkiläisille maahanmuuttajille perustettua hautausmaata koskevassa tutkimuksessa puolestaan Eckert (1998) nostaa erityistarkastelun kohteeksi tšekille tyypilliset tarkkeet, joilla tavallisesti merkitään äänteellisiä piirteitä. Texasin hautausmaalla tarkkeet ovat kuitenkin vähitellen jääneet pois, mutta siellä, missä tarkkeet olivat säilyneet, ne eivät esiinny standardinmukaisissa paikoissa. Niiden funktiona ei ole enää äännepiirteiden merkintä, vaan tarkkeista on Eckertin (1998) mukaan tullut dekoratiivisia, etnisyyttä ilmaisevia merkkejä.

Hautamuistomerkkien tekstit ovat viestejä ohikulkijoille. Muistomerkin kieli on siten voitu valita myös ympäröivän kieliyhteisön kielen tai kielten mukaisesti (vrt. Spolskyn 2. sääntö).

Ympäröivä yhteiskunta kielineen luo omat odotuksensa, norminsa ja mahdollisesti sanktionsakin: ohikulkevien vastaanottajien kieli on yksi näkökulma hautamuistomerkkien kielivalintaan yhdessä vainajan ja kirjoittajan kielen kanssa. VanDamin (2007) hollantilaisten maahanmuuttajien hautausmaita koskeva tutkimus muistuttaa poliittisten, uskonnollisten ja muiden syiden vaikutuksesta. Niiden johdosta vainajan kieli voi stigmatisoitua, ja hautamuistomerkin kieli voi olla myös jokin muu kuin vainajan äidinkieli, esimerkiksi kieli, joka muutoin läheisesti kuuluu vainajan kielirepertuaariin. Varkaudessa kielten ja niiden puhujien leimautumisesta ei ole toistaiseksi tutkimusta.

Varkauden kohdalla yhteisön keskeiset kielet ovat olleet ennen kaikkea suomi ja ruotsi, teollisuudessa myös saksa (ks. lukua 3 edellä). Näistä suomi on dominoinut yhteisössä aina, ja ruotsi on ollut vähemmistökieli. Varkauden kielitilanne heijastuu siten tutkittujen hautausmaiden kielijakaumaan. Lisäksi Varkauden hautamuistomerkit nostavat esiin sen, että maisemassa esiintyvä kieli voi olla kaikille osapuolille yhtäläisesti vieras kieli: latinankielinen *pro patria* -viesti talvi- ja jatkosodan kaatuneiden hautamuistomerkillä on kiteytynyt ilmaus (ks. alav. 13) – latina on todennäköisesti sekä instituutiota edustavalle kirjoittajalle että vainajille ja vastaanottajille vieras kieli. Sama tulkinta on mahdollinen Ala-Kankun hautamuistomerkillä esiintyvän latinankielisen arvonimen *director musices* kohdalla (ks. esim. 5 edellä), sillä latina on arvonimen myöntävän instituution valitsema kieli, mutta ei mahdollisesti vainajan eikä muistomerkin pystyttäjän. Tämä esimerkki tuo esille sen, että epävirallinen kielimaisema voi toistaa institutionaalisen tahon kielivalintoja. Paul Wahlin hautamuistomerkillä puolestaan venäjänkielinen osoite *Gorohovaja No 38* 'Hernekatu 38' (ks. esim. 7a edellä) edustaa ennen kaikkea valmistajan toimintaympäristön kieltä Pietarissa.

Spolskyn kolmas sääntö, jonka mukaan kielimaisemassa esiintyvä kieli on kieli, johon kirjoittaja haluaa tulla identifioituksi, ei vaikuta kovin merkitykseltä seikalta hautausmaakontekstissa, jossa muistomerkkien funktiona on erityisesti vainajan kunnioittaminen. Sitä todennäköisemmin – kuten edellä todettiin – hautamuistomerkin kieli on joko vainajan kieli tai yksi vainajan kielistä. Hautausmaan kielimaisema lisääkin siten Spolskyn malliin neljännen ulottuvuuden: teksti on laadittu kielellä, johon kirjoittaja haluaa vainajan tulevan identifioituksi – ellei kieli sitten ole pannassa yhteiskunnassa (vrt. VanDam 2007). Tämä identifioimisfunktio nousee esille myös aikaisemmissa hautausmaamaisemien

tutkimuksissa (Francis ym. 2005; Eckert 1998; VanDam 2007): maahanmuuttajien perintökielen ja sen piirteiden käyttäminen hautamuistomerkeissä on tutkijoiden mukaan kirjoittajien keino säilyttää vähemmistökieltä ja korostaa vainajan kuulumista etniseen ryhmään. Kriteeri ei sulje pois sitä mahdollisuutta, että vainajan kieli on samalla hautamuistomerkin pystyttäjän kieli.

Hautamuistomerkkien kieli voi olla vainajan kieli toisestakin syystä: vainaja on voinut itse suunnitella ja laatia hautamuistomerkin tekstin. Tähän mahdollisuuteen viittaavat ne Varkauden hautausmaiden hautamuistomerkit, joihin kirjatut henkilöt eivät tämän tutkimuksen aineiston hankinnan ajankohtana olleet vielä menehtyneet.

Varkautelaisessa hautausmaamaisemassa esiin nousee lopulta myös kysymys siitä, mikä on omaisten tai läheisten ja mikä kaivertajan, valajan tai kivenveistäjän eli hautamuistomerkin valmistajan käsialaa. Tämä kysymys herää erityisesti yleiskielestä poikkeavien ja ortografisesti huomiota herättävien muistomerkkikirjoitusten kohdalla, joissa on epäselvää, ovatko tekstien ei-standardinmukaiset piirteet toimeksiantajan vai hautamuistomerkin valmistajan tuottamia. Erityisen valaiseva oli esimerkki 2 edellä (ks. myös kuvaa 1). Se nostaa esiin kaivertajan roolin – kaivertaja voi toki olla vainajien omainen. Nämä kaksi Alakankun hautausmaalla sijaitsevaa pienikokoista sisarusten hautamuistomerkkiä sisältävät lukuisia yleiskielestä poikkeavia piirteitä ja välittävät kuvaa kokemattomasta kirjurista. Nämä peltiset hautamuistomerkit ovat ulkoasultaan vaatimattomat, ja niihin kaiverrettu teksti vaikuttaa käsin, ilman asianmukaisia työkaluja tai kirjainsapluunoita kaiverretulta. Näiden hautamuistomerkkien ortografiset valinnat heijastavat kyltin valmistajan ominaisuuksia. Pavlenko ja Mullen (2015: 126) korostavatkin, että kyltin kirjoittaja ei välttämättä ole taitava kirjoittaja. Kirjoitusvirheitä ja epätavanomaisia ortografisia ratkaisuja esiintyy sekä modernin että historiallisen kielimaiseman kylteissä, esimerkiksi Rooman valtakunnan piirtokirjoituksissa.

Hautamuistomerkkien muista lähteistä lainatuissa tekstikatkelmissa tekstin kielivalintaa ohjaavat myös edellä mainitut seikat. Lainatut säkeet ovat joko muistinvaraisesti tuotettuja tai kopioitu lähteestä. Mahdollisten mallikuvastojen tms. roolia ei voi sulkea pois.

6 Lopuksi: hautausmaa kielimaisemana ja ikkunana paikkakunnan kieliin

Varkaus ei ole eikä ole ollut kielellisesti, etnisesti tai uskonnollisen vakaumuksen suhteen samanlainen superdiversiteettipaikka kuten Francisin ym. (2005) kuvaama Lontoo hautausmaineen, eikä Varkauden vanhimmilla hautausmailla esiinny suomen rinnalla yhtä paljon muita kieliä kuin Viipurin vanhalla hautausmaalla (ks. Repo 2011). Varkauden hautausmaamaisemassa dominoi suomen kieli, jonka rinnalla esiintyy paljon vaatimattomammin ruotsia, saksaa, venäjää ja latinaa. Se, miksi savolaisessa hautausmaamaisemassa ylipäättään esiintyy ruotsia ja saksaa, selittyy kaupungin teollisen historian kautta. Teollisuuden kaupunkiin houkuttelemien ihmisten ja heidän kieltensä ja murteittensa jälkiä on tallella Varkauden hautausmailla. Venäjänkielinen teksti 1800-luvun hautamuistomerkin taakse taas selittyy Suomen ja Venäjän vanhan yhteisen valtiohistorian sekä varkautelaisvaikuttajien verkostojen ja kulttuuripiirin kautta. Latina Varkauden aineistossa on modernin yhteiskunnan institutionaalisen järjestelmän kieli, joka on siirtynyt yksityiseen hautamuistomerkkiin. Suomen kieltä – murteineen ja muine ortografisine ei-standardinmukaisine variaatioineen – esiintyy hautamuistomerkeissä muita kieliä enemmän.

Toisin kuin esimerkiksi O'Reganin (2009a, 2009b) kuvaama Englannin Itä-Intian kauppakomppanian vuonna 1821 Macaoon perustama protestanttinen hautausmaa, jonne haudattiin viimeinen vainaja vuonna 1859 ja jossa aika näyttää pysähtyneen, heijastavat Varkauden hautausmaat eri aikoja paikkakunnan historiassa ja eri ajoille tyypillisiä muistamisen konventioita. Hautamuistomerkeissä muistamiskulttuuri on muuttunut aikojen kuluessa ja tekstit niukentuneet nykyaikaan tultaessa niin, että jäljellä on pääosin vainajien nimistä ja numeerisesti ilmaistuista synnyin- ja kuolinajoista muodostuva maisema. Hautamuistomerkkien tekstit ovat pelkistyneet, ja vainajasta ei kerrota enää niin paljon kuin ennen. Samalla kun tekstit ovat kadonneet, ovat myös selkeästi erotettavissa olevat kielet kadonneet maisemasta. Kato koskee kaiken kielisiä tekstejä, myös ympäröivässä yhteisössä dominoivaa suomen kieltä. Yksilöllistämisen merkkeinä ovat nykyään tekstien sijaan

hautamuistomerkkien koristeet, kaiverrukset, kuvat, valokuvat, hautamuistomerkkien muoto ja kynttilälyhdyt, joita tässä tutkimuksessa ei ole tarkasteltu. Maisema on siten visuaalistunut muilla tavoin. Varkautelainen kieliyhteisö on toki muuttunut, kuten kielitilastotkin kertovat, mutta hautausmaamaiseman muuttuminen ajassa kertoo muustakin kuin kieliyhteisöstä. Kielimaisema ei ole kopio yhteisön ja sen jäsenten kielistä, ja Varkaudessakaan yhteisön kielten ja niiden maisemallisen näkyvyyden välillä ei ole suoraa yhteyttä (ks. myös Barni & Bagna 2010), sillä hautamuistomerkkien kieliä ja tekstejä selittää myös suomalainen hautamuistomerkkikulttuurin muutos.

Hautausmaa ei ole kopio kieliyhteisön kielistä senkään vuoksi, että Varkaudesta on muutettu kaikkina aikoina myös pois. Kielitilastoissa näkyy esimerkiksi 1960-luvun jälkeen tapahtunut ruotsinkielisten massamuutto Varkaudesta. Kaikkia kieliyhteisössä vaikuttaneita henkilöitä ei ole siten haudattu Varkauteen, eivätkä heidän kielensä ole jättäneet jälkiä hautausmaamaisemaan. Hautoja ja hautamuistomerkkejä on myös poistettu käytöstä, ja vanhoihin hautoihin on haudattu uusia vainajia. Hautausmaakielimaisema muodostuu siten vain niistä hautamuistomerkeistä, jotka ovat säilyneet nykypäivään.

Paitsi että hautausmaa on monikielinen, se on myös moniääninen. Hautamuistomerkkien teksteissä on näkyvissä eri tahojen jättämiä jälkiä ja kieliä: hautamuistomerkkin pystyttäjän, vainajan, vainajan omaisten, ystävien, työtovereiden ja työyhteisön sekä kaivertajien ja hautamuistomerkkin valmistajien kieli ja ääni. Sitä, kenen kielestä kulloinkin on kyse, on maiseman perusteella jälkikäteen mahdotonta täsmällisesti päätellä.

Hautausmaamaisemassa eri tahojen kieli tai kielet limittyvät usein eivätkä erotu selkeästi toisistaan. Varkautelainen hautausmaamaisema nostaa esille erityisesti monikielisyyden yhteisön näkökulmasta ja sen, että yhteisön eri jäsenten kieliresurssit ovat vaihdelleet – maisema ilmentää, että Varkaudessa on elänyt rinnakkain suomen, ruotsin ja saksan puhujia. Vainajien, omaisten ja pystyttäjien mahdollinen ja todennäköinen oma yksilöllinen monikielisuus jää Varkauden hautausmaiden kielimaisemassa kuitenkin pitkälti piiloon samalla tapaa kuin Pillerin (2016) Teherania koskevassa tutkimuksessa. Koska monikielisiä hautamuistomerkkejä ei juuri ole, ei yksilöiden monikielisyydestä ole hautausmaamaisemassa viitteitä, vaikka esimerkiksi työ teollisuudessa on tapahtunut rinta rinnan ja edellyttänyt keskinäistä vuorovaikutusta puhujien välillä. Poikkeuksen aineistossa

muodostaa yksi monikielinen sukuhauta, jonka yksittäisten vainajien erikieliset muistomerkit viittaavat perheen monikielisyyteen.

Hautausmaalla on myös muidenkin ääniä ja tekstejä kuin vainajan, vainajan omaisten, ystävien ja muistomerkin pystyttäjän. Toisista lähteistä tai mallikuvastoista tms. lainatut tekstikatkelmat ja säkeet, yksityishenkilöiden muistomerkkeihin siirtyneet instituutioiden kielivalinnat sekä muistomerkkien valmistajien toimintaympäristön kielestä jääneet jäljet muodostavat osan hautausmaaisemaa. Tätä maiseman osaa voisi luonnehtia sitaattikielimaisemaksi. Osa tästä sitaattimaisemasta on käännettyä maisemaa, jossa monikielisuus on piilotettu maisemassa esiintyvän käännöksen taakse: alkuperäinen erikielinen lähdeteksti ei esiinny, vaan jäljellä maisemassa on käänös.

Varkauden hautausmaiden kieli- ja tekstimaisemaan on tallentunut jälkiä – sekä suomeksi että ruotsiksi – myös paikkakunnan ja Suomen historiasta sekä suomalaisen yhteiskunnan arvostuksista. Suomen- ja ruotsinkieliset ammattinimikkeet heijastavat omaa aikaansa, ja niiden joukosta erottuvat teollisuuden ammattinimikkeet kertovat paikallishistoriasta. Hautamuistomerkeissä ilmoitetut kuolinsyyt taas muistuttavat Suomen ja paikkakunnan historian karuista tapahtumista. Maisema heijastaa lopulta myös yhteiskuntaan juurtuneita arvostuksia: mies- ja naisvainajien kesken epätasaisesti jakautuneet ammattinimikkeet, arvonimet ja koulutustiedot sekä naisten esittäminen puolison kautta ja vaimoina tuovat ilmi, että kielimaisema toimii myös ikkunana yhteiskunnallisempiin kysymyksiin.

Ajankohtainen suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristuminen ja monikielistyminen (ks. esim. Karlsson 2017) eivät ole jättäneet jälkiä tutkituille Varkauden hautausmaille, joille ei nykyaikana enää juuri luovuteta uusia hautapaikkoja. Se miten nykyisyyden kielellinen diversiteetti mahdollisesti vaikuttaa ja näkyy hautausmaaisemassa, muodostaakin tutkimuskysymyksen, jota olisi mielenkiintoista seurata uudemmillä hautausmailla Varkaudessa ja muilla paikkakunnilla ja verrata menneeseen hautausmaaisemaan.

Lähteet

Tutkimusaineisto

Ala-Kankun, Pirtinniemen ja Ylä-Kankun hautausmaiden hautamuistomerkkien valokuva-aineisto vuosilta 2009–2011. Varkauden evankelis-luterilainen seurakunta.

Vainajaluettelot. Ala-Kankun, Pirtinniemen ja Ylä-Kankun hautausmaat. Varkauden evankelis-luterilainen seurakunta. Päiväys: 17.12.2015.

Kirjallisuus

AALTONEN, PIRJO – PALO, HARRI – RIMPILÄINEN, OLAVI – RINTALA, AHTO – RUOTSALO, PERTTI – SÄRKIÖ, PEKKA 2005: *Hautustoimen käsikirja*. Helsinki: Edita.

ALANEN, MIRKA 2012: *Kieliresurssit ja niiden väliset suhteet Pajalan ja Pykeijän kielimaisemissa*. Pro gradu -tutkielma. Kielten laitos, suomen kieli. Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/40765/URN%3aNBN%3afi%3ajyu-201301271123.pdf?sequence=1> (7.1.2017).

BACKHAUS, PETER 2006: Multilingualism in Tokyo: A look into the linguistic landscape. – *International Journal of Multilingualism* 3:1 s. 52–66.

BARNI, MONICA – BAGNA, CARLA 2010: Linguistic landscape and language vitality. – Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael & Monica, Barni (toim.), *Linguistic landscape in the city* s. 3–18. Bristol: Multilingual Matters.

BEN-RAFAEL, ELIEZER – SHOHAMY, ELANA – BARNI, MONICA 2010: Introduction: An approach to an 'ordered disorder'. – Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael & Monica, Barni (toim.), *Linguistic landscape in the city* s. xi–xxviii. Bristol: Multilingual Matters.

CINDARK, IBRAHIM – ZIEGLER, EVELYN 2016: Mehrsprachigkeit im Ruhrgebiet: Zur Sichtbarkeit sprachlicher Diversität in Dortmund. – Stefaniya Ptashnyk, Ronny Beckert, Patrick Wolf-Farré & Matthias Wolny (toim.) *Gegenwärtige Sprachkontakte im Kontext der Migration* s. 133–156. Heidelberg: Winter.

COULMAS, FLORIAN 2009: Linguistic landscaping and the seed of the public sphere. – Elena Shohamy & Durk Gorter (toim.), *Linguistic Landscape. Expanding the Scenery* s. 13–24. New York: Routledge.

Deutsch-finnische Nachrichten. Zeitung für Politik, Wirtschaft, Handel, Kunst, Wissenschaft, Literatur und Sport 1:9. 6.6.1924.

ECKERT, EVA 1998: Language and ethnicity maintenance: Evidence of Czech tombstone inscriptions. – *Markers* 15 s. 204–234.

EDELMAN, LOULOU 2009: What's in a name? Classification of proper names by language. – Elena Shohamy & Durk Gorter (toim.), *Linguistic Landscape. Expanding the Scenery* s. 141–154. New York: Routledge.

EINONEN, PIIA 2013: Myyttinen Viipuri ja monikielinen todellisuus – Etnisen alkuperän ja kielen merkitys 1800-luvun alun kaupunkiympäristössä. – *Historiallinen aikakauskirja* 111: 1 s. 3–16.

EKMAN, ARNE 1965: Hautakirjoituksia – Gravinskrifter. XXXVI. Hitis. – *Suomen sukututkimusseuran vuosikirja / Genealogiska samfundets i Finland årsskrift* XXXVIII s. 309–324.

Francis, Doris – Kellaher, Leonie – Neophytou, Georgina 2005: *The Secret Cemetery*. Oxford: Berg.

FREDRIKSON, EERO 1989: Hautakirjoituksia Jyväskylän Vanhalla hautausmaalla 1933. – Erkki Markkanen & Marita Jokinen (toim.), *Pysy lujana omalla maalla! Erkki Lehtiselle omistettu juhla* s. 303–341. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

GRAVES, THOMAS E. 1983: *Liebster Kinder und Verwandten: Death and ethnicity.* – *Keystone folklore* 2:1–2 s. 6–14.

GRAVES, THOMAS E. 1988: *Pennsylvania German Gravestones: An Introduction,* – *Markers. Journal of the Association for Gravestones Studies* V s. 60–95.

HENRICSON, SOFIE 2013: *Svenska i finsk miljö. Interaktion, grammatik och flerspråkighet i samtal på svenska språköar i Finland.* Helsinki: Helsingin yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/40361>.

HOFFMAN, KAI – HELLSTEN, TANJA 1997–: *Wahl, Paul.* – *Kansallisbiografia-verkkójulkaisu.* *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-004357>.

HÄIVÄOJA, HEIKKI – NICKELS, BRITA 1990: *Hautamuistomerkin hankkiminen.* – Pentti Lempiäinen & Brita Nickels (toim.): *Viimeiset leposijamme. Hautausmaat ja hautamuistomerkit* s. 40–45. Helsinki: SLEY-kirjat.

ITKONEN, HANNU 2004: *Varkautelaisten vuosisata.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 994. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

ITKONEN, HANNU 2008: *Varkauden tutkimukset ja tulkinnat – Mitä ja miten paikallisuudesta on kirjoitettu?* Karjalan tutkimuslaitoksen raportteja 1/2008. Joensuu: Joensuun yliopisto.

ITKONEN, HANNU – NEVALA, ARTO 2012: *Tarmon taipale: Varkauden Tarmon sata vuotta urheilun ja liikunnan yleisseurana 1912–2012.* Varkaus: Varkauden Tarmo.

KARLSSON, FRED 2017: *Suomen kielet 1917–2017.* Lingsoft Language Library -julkaisu nro 1/2017. Turku: Lingsoft. <https://www.suomenkielet100.fi>.

KINGELIN-ORRENMAA, ZEA 2019: *Tammerfors som svensk språkö. En etnografisk studie av språkpolicy som praktiker, processer och val i svenska rum i det inre av Finland.* Oulu: Oulun yliopisto. <http://jultika.oulu.fi/Record/isbn978-952-62-2261-5>.

KNAPAS, MARJA TERTTU 2015: Hautausmaiden kulttuurihistoriaa. – Laura Tuominen (toim.), *Hautausmaiden inventointiopas* s. 5–15. Museoviraston oppaita ja ohjeita 13. Helsinki: Museovirasto.

KOLEHMAINEN, LEENA – KOSKINEN, KAISA – RIIONHEIMO, HELKA 2015: Arjen näkymätön kääntäminen. Translatorisen toiminnan jatkumot. – *Virittäjä* 119:3 s. 372–400.

KOLEHMAINEN, LEENA – SIVULA, ANNA 2019: The Linguistic Heritage of Industry: Case Studies from the Industrial Community of Varkaus. – *Tekniikan waiheita* 4/2019 s. 33–54.

LANDRY, RODRIGUE – BOURHIS, RICHARD Y. 1997: Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. – *Journal of Language and Social Psychology* 16:1 s. 23–49.

LATOMAA, SIRKKU 2012: Kielitilasto maahanmuuttajien väestöosuuden mittarina. – *Yhteiskuntapolitiikka* 77:5 s. 525–534.

LEMPA, NINA – PALO, HARRI – TUOMINEN, LAURA 2015: Hautausmaan inventointi. – Laura Tuominen (toim.), *Hautausmaiden inventointiopas* s. 22–41. Museoviraston oppaita ja ohjeita 13. Helsinki: Museovirasto.

LEMPIÄINEN, PENTTI 1990: Hautausmaaperinteen rikkaus. – Pentti Lempiäinen & Brita Nickels (toim.), *Viimeiset leposijamme. Hautausmaat ja hautamuistomerkit* s. 7–20. Helsinki: SLEY-kirjat.

LEMPIÄINEN, PENTTI – NICKELS, BRITA 1990: Muistomerkkien tekstit. – Pentti Lempiäinen & Brita Nickels (toim.): *Viimeiset leposijamme. Hautausmaat ja hautamuistomerkit* s. 62–67. Helsinki: SLEY-kirjat.

LÖNNROTH, HARRY 2011: Swedish speech islands in Finland: A sociocultural linguistic perspective. – *Language, Society and Culture* 2011 s. 45–52.

MOILANEN, PENTTI 1991: *Varkauden teollisuus 175 vuotta*. Varkaus: Varkauden museo.

NEVALA, ARTO 2003: *Vuosisata varkautelaista työväenjärjestötoimintaa. Agitatioonia, vaikuttamista ja yhteistyötä*. Varkaus: Varkauden työväenliikkeen historiatoimikunta.

NIEMINEN, KATRIINA 2016: *Pirtinniemen hautausmaa*. Painamaton käsikirjoitus.

NISSINEN, OLLI 2015: *Paperiteollisuuden palveluksessa, asiantuntijaksi kehittymässä. A. Ahlström Osakeyhtiön insinöörien raportit Pohjois-Amerikan matkoilta 1935–1938*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, yleinen historia.

OKER-BLOM, GUN – GEBER, ERIK – BACKMAN, HEIDI 2001: *Språklig mångfald i skolan. Språkbakgrund och muntlig språkkompetens i de svenska lågstadieskolorna i Finland*. Utbildningsstyrelsen, duplikat 2/2001. Helsingfors: Edita.

OLLIKAINEN, SIRPA – PEIPONEN, IRMA – SOLMU, HELI 1979: *Varkauden historiikki*. Painamaton moniste.

O'REGAN, JOHN P. 2009a: Death, identity, discourse: cultural research at the margins of experience. – Claudio Baraldi, Andrea Borsari & Augusto Carli (toim.), *Hybrids, Differences, Visions. On the Study of Culture* s. 113–128. Colorado: Davies Group.

O'REGAN, JOHN P. 2009b: The tombstones of the English East India Company cemetery in Macao: a linguistic analysis. – *Markers. Journal of the Association of Gravestone Studies* XXVI s. 88–119.

PAVLENKO, ANETA 2010: Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine: A Diachronic Study. – Elana Shohamy, Eliezer Ben Rafael & Monica Barni (toim.): *Linguistic Landscape in the City* s. 133–150. Clevedon, UK: Multilingual Matters.

PAVLENKO, ANETA – MULLEN, ALEX 2015: Why diachronicity matters in the study of linguistic landscapes. – *Linguistic Landscape* 1:1 s. 114–132.

PILLER, INGRID 2016: *Linguistic diversity and social justice. An introduction to applied linguistics*. Oxford: Oxford University Press.

REPO, LEENA 2011: *Hautakiviä Viipurin Sorvalissa. Sorvalin hautausmaan luterilaisilta alueilta 2000-luvulla löytyneet hautakivet*. Viipuri-keskus ry.

RIEKKI, HELENA – MARIN, MERJA – LUKKARINEN, HEIKKI 2011: *Kalmiston kertomaa. Kuopion Sankaripuiston vanhalta hautausmaalta*. Kuopio: Kuopion evankelis-luterilainen seurakuntayhtymä.

SCHYBERGSON, PER 1992: *Työt ja päivät. Ahlströmin historia 1851–1981*. Helsinki: A. Ahlström.

SOIKKANEN, HANNU 1963: *Varkauden historia*. Helsinki [ei kustantajaa].

SPOLSKY, BERNARD 2009: Prolegomena to a Sociolinguistic Theory of Public Signage. – Elana Shohamy & Durk Gorter (toim.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery* s. 25–39. New York: Routledge.

Suomen tilastollinen vuosikirja (2014). Tilasto 39: Sadan suurimman kunnan väkiluku vuosien 1960–2013 lopussa.

http://pxhopea2.stat.fi/sahkoiset_julkaisut/vuosikirja2014/html/suom0022.htm (5.1.2018).

Suomenmaan tilastollinen vuosikirja 1879–. Helsinki: Tilastollinen toimisto.

Suomen tilastollinen vuosikirja 1910–1972. Helsinki: Tilastollinen päätoimisto/Tilastokeskus.

TALKA, ANU 2009: Kauppaneuvos Paul Wahl (1830–1875). – *Suomen talouselämän vaikuttajat* -verkkojulkaisu. Studia Biographica 8. Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

<http://www.finlit.fi/talousvaikuttajat> (5.1.2018).

TAMOSIUNAITE, AURELIJA 2012: In search of past identities: Lithuanian Chicago. Suullinen esitelmä. 19. Sociolinguistics Symposium, 21.–24.8. 2012, Freie Universität Berlin.

TANDEFELT, MARIKA (toim.) 2002: *Viborgs fyra språk under sju sekel*. Espoo: Schildt.

Tilastokeskus 2018. Suomen virallinen tilasto: Väestörakenne 31.12.2018 [verkkojulkaisu].

Helsinki: Tilastokeskus. <http://www.stat.fi/til/vaerak/index.html> (9.1.2019).

VANDAM, KARA 2007: Dutch- American language shift: evidence from the grave. – *LACUS Forum XXXIV* s. 33–42. http://www.lacus.org/volumes/34/104_vandam_k.pdf (9.3.2017).

Warkauden lehti. Nro 14. 5.4.1924.

WESSMAN, KUKKA-MAARIA – KOLEHMAINEN, LEENA 2019: Monikielisyyttä ja muuttoliikkeen jälkiä. Aika- ja kielikerrostumat Varkauden hautausmaiden nimimaisemissa. – *Sananjalka* 61 s. 104–129.